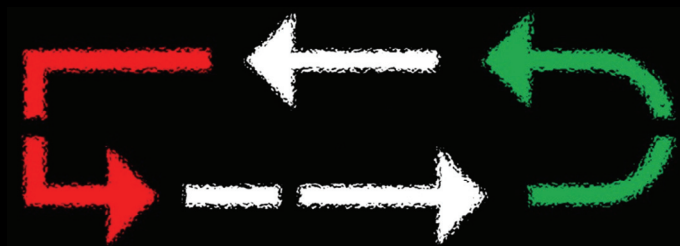

SZABÓ MIKLÓS

A jó kommunista
szilárdan
együtt
ingadozik
a Párttal

1983 - 2013

[részletek]

SZABÓ MIKLÓS

*A jó kommunista
szilárdan együtt ingadozik
a Párttal*

*Előadások a kommunista pártok történetéről és
a fekete–piros-fehér-zöld színre festett
sztálinizmusról*

*Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította
Jankó Attila*

SZEGED
2013

[részletek]

© 2013 *Szabó Miklós örökösei & Jankó Attila*

© 2013 **JATE**
Press

Megrendelhető a kiadónál
és a Prospero Disztribúciónál

www.press.u-szeged.hu

www.prosperod.hu

<i>Előszó</i>	9
---------------	---

Magyarország

1917 – egy idegen pályán megvívott magyar–cseh háború	11
1919 – az ország már januárra két táborra szakadt	12
1920 – tökéletesen irreális jelszavak	14
1930 – a létszámánál nagyobb súlyú értelmiségi elit	19
1940 – egy nem létező kommunista párt főtitkára	23
1941 – szimbolikus gyorsadtest a keleti fronton	31
1943 – tévedésből feloszlatták a kommunista pártot	33
1944 – a leghatásosabb a porcukor-akció volt	34
1945 – a hivatalosan még nem is létező politikai rendőrség letartóztatta	36
1946 – a szokásos montírozási módszer	47
1947 – a játszma véget ért	49
1948 – nem tört ki az országban lázadás	52
1949 – mert a főtitkár mindig zseniális és lánglelkű	53
1950 – döbbenetesen stílus-formáló korszak	60
1952 – újra be kellett vezetni a jegyrendszert	68
1953 – egy ország kaphatta fel a fejét	69
1954 – a kulák lista nélkül is kulák marad	71
1955 – aki nem követte az aktuális kurzusváltást	75
1956 – <i>nem vagyunk elvtársak!</i>	78
1957 – őket mind ki kell végezni	107
1958 – a filmben miért nincs benne a Parlament előtti sortűz?	112
1960 – megszakadt az ellenzéki hagyomány folyamatossága	112
1962 – a közömbösítés rezignált alaphangulata	116
1964 – a reformáció szkizmája következik ismét	122
1967 – amikor Lukács elvtársat visszazárták a pártba	123
1968 – a polgári gazdálkodás kísérőjelenségei	125
1970 – a fej nélküli sárkány nehezen eltörhető gerince	126
1972 – visszaütött a szokásos titkolózás	128
1973 – a szovjet típusú rendszerek normál-formája	129
1983 – már csak az államnak kellene elhalnia...	131

Oroszország – Szovjetunió

1856 – lassan elkezdődött egy felülről indított reform	135
1863 – a radikális mozgalom eleinte szelíd volt	136
1881 – egy elmaradott ország is fel tudja magát küzdeni	137
1914 – a német vezérkarnak is kémkedett	139
1917 – a bolsevik párt még teljesen jelentéktelen volt	140
1919 – mikor volt a thermidori fordulat?	145
1920 – a választott funkcionáriusok is áthelyezhetők	147
1921 – az egész társadalom terrorizálására képes apparátus	148
1923 – a nyugati hitelek függő helyzetbe hozták volna	150
1927 – egy szalmaszálát nem tettek keresztbe	152
1929 – ha nem ilyen anarchikus a folyamat	153
1930 – a lázadások leverése és a munkatáborok őrzése	155
1932 – a bűnbakkijelölés legjobb technikája	156
1934 – ha ketten a főtitkár ellen mertek szavazni	158
1937 – hazarendelték őket a kivégzésükre	161
1939 – a vesztfáliai béke szörnyszüleménye megszűnt létezni	168
1940 – olajat és élelmet szállított a náciknak	172
1941 – a <i>háború elkerülhetetlen</i> formula mindig azt jelentette	173
1943 – a pravoszláv egyház ezredtulajdonos lett	180
1945 – az utópista szocialisták műveit tanulmányozzák	185
1947 – ez volt a hidegháborús hadüzenet	189
1949 – egy vérengzéssel párosított számvevőszéki revízió	190
1953 – a rablóbandák rászabadultak a városokra	197
1954 – novemberben összetrombitálták a pártfőtitkárokat	201
1956 – hideg volt a kés	206
1957 – az első és utolsó kommunista egyetemes zsinat	209
1960 – rendszeres kirugdosó körutak	212
1962 – a vereség látszatát sem tűri el	214
1964 – túl sokat tett a desztalinizáció végrehajtásáért	217
1966 – ez tovább erősítette a tömeges alkoholizmust	221
1970 – igény egy <i>nem ennyire impotens</i> vezetésre	227
1979 – szovjet megszállás nélkül nincs szocializmus	231
1982 – vége lesz a korszakot jellemző csendes rohadásnak	232
1983 – azért ilyen állati elnyomás nem lenne	235

Utóirat

1999 – közben eltelt az életem 245

Melléklet

Magyarország konvertibilis adósságállománya 1972 után 246

Irodalomjegyzék 247

Ez a kötet nem tankönyv.¹

Az előadásokon sok feltételezés, információ-töredékekre alapozott következtetés és erősen szubjektív ítélet is elhangzott. Most, harminc évvel később miért tartom mégis nagyon fontosnak a kiadásukat? Egy korszakról nem csak korrekt [de sokszor unalmas] tankönyvekből lehet fontos ismereteket szerezni, hanem emlékiratokból, napló-jegyzetkből és életút-interjúkból is.

Ez a könyv az *oral history* speciális esete: aanya nem saját életét beszéli el, hanem azt, hogyan rekonstruálta a számára elérhető forrásokból a XX. századi történelem néhány fontos eseményét és azok hátterét.² Szabó Miklós csak néha hivatkozott saját emlékeire, ez mégis az ő személyes történelme, az előadások végig az életét – azaz a mi életünket is – meghatározó rendszer jellemzőiről szólnak. A zsákutcákba vivő modernizációs stratégiákról, a társadalom közömbösítéséről és számos egyéb, ma is aktuális kérdésről.

Sok visszaemlékezés említi, milyen nagy hatásúak voltak ezek az előadások: a nyolcvanas évek végén színre lépett politikusok és társadalomtudósok közül nagyon sokan voltak Szabó Miklós hallgatói, tanítványai.³

¹ [Szabó Miklós definíciója szerint:] A tankönyv konzervatív szellemi produktum. Sokszorosan igazolt tudományos megállapításokat tartalmaz, feltevéseknek, hipotéziseknek nincsen benne hely. Megkövetelik tőle, hogy olyan álláspontot vegyen alapul, amelyről az illetékes szaktudomány konszenzusra jutott.

Szabó Miklós: *Viszonylag békésen* (p. 123.)

² A szoros értelemben vett dokumentumjellegű források mellett rászorulunk sajtóbeli cikkek, brosúrák sorok közötti közléseinek olvasására, mögöttes tartalmának elemzésére. Ennek a korszaknak sajátos forrása a korabeli politikai pletyka. Az akkori eseményeket odafigyelőként megélő kortársnak kötelessége ezeket közölni az utókorral, hiszen ezeket a verbális közlésekkel szerzett információkat enélkül a sírba viszi. Vannak ezek között valóban kiszivárgott és nem szándékosan kiszivárogtatott háttér-információk. Ezek ritkák, és csak nagyon bennfentes emberek juthattak ilyenek birtokába. Vannak afféle politikai folklórtermékek: vágy és félelem szülte konfabulációk. Ezek is kordokumentumok, miként a politikai viccek, a graffitik. Tárgyunk szempontjából legfontosabbak a célpletykák, amelyeket szándékosan szivárogtattak ki az értelmiségi vagy a széles közvéleménybe közlési, véleményalakító, orientáló vagy dezorientáló szándékkal.

Beszélő évek 1957–1968 (p. 272.)

[első közlés] Szabó Miklós: *A desztalinizáció vége, Beszélő, 1997/6*

³ Élt szeptember 22-ig Budapesten egy történész, akinek egyetlen monográfiája sem jelent meg, aki csak a legutóbbi néhány évben tanított egyetemen, főiskolán, s mégsem túlzás kijelenteni: aligha volt szakmájának olyan művelője, akinek hatása mások gondolkodására az övénél nagyobb lett volna. Még nem volt olyan tanár Magyarországon, akinek annyi korábbi hallgatója tevékenykedett egy időben elit értelmiségiként vagy vezető politikusként, mint neki az elmúlt tizenkét évben. Ki tudja, hány magánlakáson tartott szemináriumot, s még inkább felbecsülhetetlen, ki mindenki tanult tőle, az Országgyűlési Könyvtár örökös olvasójától, kávézás, kikapcsolódó beszélgetés ürügyén. [...] Lenyűgöző képzelőerővel kapcsol össze egymástól látszólag távol álló tényezőket, kereste a történelem ésszerű magyarázatát.

Pető Iván: *Szabó Miklós (1935–2000)*

Úgy vélem, meg kell adni a lehetőséget a történelem és a politika iránt érdeklődő olvasóknak, hogy megismerhessék ezeket a hipotéziseket, összevethessék a ma már kissé könnyebben elérhető forrásokkal, elfogadják vagy cáfolják Szabó Miklós állításait.

Tehát gondolkodjanak és emlékezzenek.⁴

Szabó Miklós a hetvenes–nyolcvanas években általában magánlakásokon, néha egyetemi kollégiumokban tartott előadásainak sok hallgatója volt, de kevés esetben maradt fenn az előadások hangfelvétele vagy vázlata. Ezen kivételek közé tartozik az 1983 tavaszán Szegeden rögzített, kétszer 12 óra a magyar és a szovjet kommunista pártok történetéről, amelyek a közölt sorrendben hangzottak el.

Szabó Miklós feltételezte, hallgatói ismerik a tankönyveket, az elérhető emigráns irodalmat és a magyar szamizdat kiadványokat, ezért sokszor csak utalt bizonyos eseményekre, tényekre és forrásokra, amelyek egy részét a lábjegyzetekben idéztem. Nem törekedtem minden adat forrásának megjelölésére, nem állítottam össze részletes irodalomjegyzéket sem, lehetőleg azokra a művekre hivatkoztam, amelyeket már a nyolcvanas években is olvas[hat]tunk, illetve olyan könyvekre és cikkekre, amelyek kiegészítik és pontosítják az előadó személyes emlékeit.

Szabó Miklós szegedi előadásain nem használta a kétszer 30 órára tervezett budapesti előadás-sorozatokhoz készített részletes vázlatait. Szabadon beszélt, ezért néhány nevet, dátumot és adatot a szerkesztés során pontosítottam. A közölt szöveget stilizáltam, csökkentve a redundanciát és a beszélgetések azon részleteit, ahol egy korábban már említett téma részletesebb kifejtését kérte valaki, beillesztettem az előadás megfelelő fejezetébe.

A hangfelvételek digitalizált változata a közeljövőben elérhető lesz az Open Society Archives [CEU] weblapján, a fénymásolatban fennmaradt vázlatok megtalálhatóak a Szegedi Tudományegyetem Jelenkor-történeti Gyűjteményében.

Szeged, 2013. október 22.

J. A.

⁴ [...] egy történelemprofesszor magyarázza el Milan Kunderának: egy nép likvidálását azzal kell kezdeni, hogy megfosztják emlékezetétől. Könyveitől, kultúrájától, történelmétől. *Le Livre du rire et de l'oubli* című könyve megjelenésekor a *Le Monde* interjút kért Kunderától a kulturális felejtésről.

»Nem a kommunizmusról beszélek, hanem az orosz zsarnokságról, amelynek szerves része a kulturális erőszak, a vallásüldözés, a cseh humor elutasítása, az érzélgős moralizálás, a [...] kötelező csodálat minden iránt, ami orosz, még a cárok iránt is. A cseh kultúra történetéből csak az maradt meg, amit az orosz zsarnokság szelleme meg tudott emészteni. Kiiktatták az egész katolikus hagyományt, a cseh barokkot, az európai ateizmust, hitetlenséget, szabadgondolkodást, kételkedést és mindazt, amire a modern nemzeti tudat épül.«

»Vajon átjuthat-e egy nép élve a szervezett felejtés sivatagán? « – teszi fel a kérdést magának Kundera. A kérdésre kétséget kizáró válasz nem adható. Átjuthat, ha értelmiségének legalább egy része szívósan küzd a felejtés ellen. Ez a küzdelem – az emlékezés harca a felejtés ellen – azonos az ember harcával a hatalom ellen. Kemény István: ... és a 49 méteres rövidhullámon (p. 37.) [első közlés] *Szabad Európa Rádió*, 1980. február 4.

1917 – egy idegen pályán megvívott magyar–cseh háború

A magyar kommunista párt keletkezés-történetéhez az orosz polgárháború ugyanannyira hozzá tartozik, mint a magyarországi események.⁵ Mielőtt Magyarországon az őszi-rózsás forradalom kitört, a magyar hadifoglyoknak már kulcsszerepe volt az oroszországi polgárháborúban. A vörös hadseregnek nem volt lovassága, mivel a kozákok, a cári hadsereg lovassága a fehérek táborában voltak. A kozákok alkották az ellenforradalmi haderők magvát Jugyenicstől kezdve, aki kozák tábornok volt, Gyenyikinen keresztül a Vrangel-féle hadseregig. Ugyanakkor az akkori orosz terepviszonyok között a lovasság nélkülözhetetlen volt, mert a lovasság erejétől függött, hogy a vasútvonalaktól mennyire tudtak eltávolodni. A vasút határozta meg a csapatok mozgásterületét, a vasútvonalak biztosítása volt a legfontosabb, ezért lett a páncélvonat az orosz polgárháború és a magyar '19 főszereplője. Ahhoz, hogy ne legyenek a vasútvonalhoz kötve, lovasság kellett, amely terepen – hegyes terepen, erdős terepen is – mozogni tudott. A német hadifoglyokat a breszt-litovszki béke alapján hazaküldték, de nem engedték haza az összes hadifoglyot a Habsburg Monarchiába, csak a német anyanyelvű osztrákokat. Oroszországban maradtak a magyarok és a csehek: ez a két csoport ellentétes oldalra állt. A cseh légió ismert módon a fehér hadsereg nagyon fontos részét alkotta, a magyar hadifoglyok szinte mindannyian a vörösök oldalára álltak tizennyolcban. Még a tiszték nagy része is, jelentéktelen kivételek vannak csak, nem ismert nevek, akik fehérek oldalán harcoltak. Magyar katonák alkották a vörös lovasságot és nagyon fontos szerepük volt abban, hogy az orosz polgárháború első szakaszát a kommunisták megvívhatták, számszerűen ők adták az akkori vörös hadsereg létszámának körülbelül a felét. Az internacionalisták gyakorlatilag csak magyarok voltak, úgyhogy poentírozva azt is mondhatnánk, az orosz polgárháború első szakasza egy idegen pályán megvívott magyar–cseh háború volt. Ilyen módon '18 őszére már a hadifoglyok körében egy erős magyar kommunista párt kerete alakult ki, mielőtt még a magyar párt hivatalosan létrejött volna. Mint az orosz bolsevik párt nemzetközi frakciójának magyar szekciója szerepeltek (akkor még nem létezett a KOMINTERN) de ez már a magyar kommunista párt előtörténetéhez tartozik.

Az őszi forradalmakban az alap-tényező, amelyik mindent meghatározott (ez a másik dolog, amit nem szokás megfelelő hangsúllyal emlegetni), hogy ezek *a front forradalmi voltak*, ahogy az előző évi két orosz forradalom, a '18 őszi magyar forradalom és

⁵ *Hétféli Szabadegyetem* [...] 1978 szeptemberében elterjedt a hír: Szabó Miklós történész előadás-sorozatát indít a magyar kommunista párt történetéről – a kezdetektől napjainkig – 's ezen részt vehet bárki, aki akar. Szabó Miklós két félében át beszélt a *szovjet* párt történetéről – nem megtévesztésből tért el meg-hirdetett témájától, hanem mert úgy gondolta: enélkül nem érthetők meg a magyar párt történetének fordulatai. A magyar kurzusra már nem kerülhetett sor: a munkahelyén [MTA Történettudományi Intézet] éreztették vele felettesei, hogy állását kockáztatja az előadások folytatásával.

Beszélő – 1. szám, 1981. december [szamizdat]

Beszélő – Összkiadás (p. 53.)

a '18 őszi német és az ausztriai forradalmak is. Ezek tulajdonképpen a hadseregek lázadásai voltak, amelyek legénysége ezekben az agrár-országokban gyakorlatilag mindenütt elsősorban parasztokból állt. Az ipari szakmunkásokat nem vonultatták be katonának, mert ők kellettek a hadiipari termeléshez, ők otthon maradhattak.

Amikor fölbomlottak a frontok, '18 őszén az országra, elsősorban a fővárosra zúdult egy parasztokból álló tömeg és ez fölborította a politikai viszonyokat. (Tulajdonképpen így zajlott le az orosz forradalom is.) Remélték, hogy kapnak valami segílyt, amivel továbbmehetnek, addig Pesten várták, hogy mi lesz, mi fog történni, ők voltak a forradalmi, a szélsőségesen radikális elemek. Kétszeresen is: úgyis mint katonák, akik a háború ellen lázadtak fel és úgyis mint parasztok – a legszegényebb, földnélküli parasztok – lényegében ők tekinthetők a kommunista párt tömegbázisának. Ezekre a szegényparasztokra, leszerelt katonákra számíthatott a kommunista párt, őket tudta mozgósítani, ha nem is léptek be a '18 novemberében megalakult pártba.

Ez a párt ismeretes módon három elemből jött létre – ez az iskolai történetírásban is benne van. A fontosabb tudnivaló, hogy ennek a pártnak már alakulása pillanatában megvoltak a maga moszkovitái: Kun Béla csoportját az orosz forradalmi kormány küldte haza. Ők, az orosz polgárháborúban megedződött szervezők vették kezükbe a magyar kommunista párt irányítását és elsősorban ők voltak azok, akik ezzel a katonatömeggel kívántak politizálni.

Velük szemben a magyar ipari munkásság (a szervezett ipari munkásság, ami egy nagyon kicsi része volt az egész magyar társadalomnak) a szociáldemokrata párthoz tartozott, ők a Károlyi-féle tizenhét forradalmat támogatták. Az *őszirózsás forradalom* lényegében a szociáldemokrata párt forradalma volt, hozzájuk kapcsolódott a polgári radikális mozgalom mérsékeltebb, Jászi Oszkár körüli része. (A mozgalom másik fele – elsősorban a *Galilei Kör* ifjúsági szervezete – részt vett a kommunista párt alapításában. Szabó Ervin tanítványai voltak, közéjük tartozott Rákosi Mátyás is.) Csatlakozott ehhez a forradalomhoz és forma szerint vezető ereje volt a Függetlenségi Párt Károlyi Mihály körüli csoportja, amelyik teljes egészében polgári radikális háttérű csoportosulás volt. Károlyi egy sajátos pályát befutó arisztokrata, teljes egészében az őt körülvevő újságírók, Fényes László és Simonyi Henri (a titkára) befolyásolták szellemileg, akik lényegében polgári radikálisok voltak, ha nem is voltak a párt tagjai. A magyar birtokos paraszt tömeget (tehát azokat a parasztokat, akik már meg tudtak élni a földjükből, kiegészítő jövedelem nélkül is) a Függetlenségi Párt tömörítette, illetve az akkor már létező Nagyatádi Szabó István féle Kisgazdapárt bizonyos vidéki csoportjai. Nagyatádi is erősen szimpatizált Függetlenségi Párttal, ők is a polgári Magyarország táborához tartoztak.

1919 – az ország már januárra két táborra szakadt

Az ország már januárra két nagy politikai táborra szakadt, egyik oldalon voltak a tulajdonosok, lemenően az önálló parasztgazdáig – a másikon az ennél szegényebbek tömege. Köztes helyzetet foglalt el a szervezett szociáldemokrata ipari munkásság, amely eredetileg ugyan a '18 őszi forradalom támogatója volt, éppen e párt aktivistái és a szociáldemokrata vezetők voltak azok, akik a kommunista nyomással szemben kitartot-

tak egy ideig, de '19 tavaszán a jól ismert körülmények következtében végül átálltak a kommunisták oldalára és márciusban együtt vették át a hatalmat.

Mint mondtam, ez a frontról visszatért katonák forradalma volt, az egész történetét ez a körülmény határozta meg. A tavaszi győztes hadjáratot az tette lehetővé, hogy teljesen leállt az ipari termelés. A megszállt területek elzárták a nyersanyag-forrásokat, a tőkések bizonytalanok voltak, ezért tehát a Tanácsköztársaság gazdasági rendszerére vonatkozó elméletek meglehetősen értelmetlenek, miután ezek csak arról szólhatnak, hogyan szervezték volna meg a termelést. Abban a pillanatban, ahogy a gyárakat újra kellett volna indítani, minden egészen másképp nézett volna ki. (Ez így volt az orosz forradalom első évében is, a munkásellenőrzés időszakában, ami nagyon szépen funkcionált, amíg nem volt termelés és abban a pillanatban megszüntették, ahogy el kellett kezdeni a termelést. Akkor következett az a bizonyos hadikommunizmus – ott.)

Magyarországon már a hadikommunizmus szervezeti rendszerét vették át, de ez most nem fontos kérdés. Igazi jelentősége annak volt, hogy bevonultatták az ipari munkásságot katonának, a munkásságszólaljakat szakszervezeteként állították fel. Annak megfelelően adták a családtagjaiknak (a szakszervezeteken keresztül) az élelmszerjegyet, hogy bevonultak-e katonának vagy sem. Ez azt jelentette, hogy akkor a frontokon a cseh, a román és a szerb haderővel – egy frontot megjárt *leharcolt* és a háborúzásba már beleunt katonai állománnyal – szemben megjelent egy háborúban még eddig be nem vetett, teljesen friss, de katonai kiképzésben részesült, nagyon jól megszervezett erő. Ennek a kezdeti lendülete bőven elegendő volt az első győzelmekhez. Ugyanakkor ebből következett a gyors bukás is, mert ezeknek az embereknek abban a pillanatban eszébe jutott, hogy *most haljak meg a háborúban, amikor tulajdonképpen vége van?* Valójában ők az egész forradalmat azért támogatták, hogy ne legyen háború – és most akkor megint háborúzni kell?! Tehát ennek a kezdetben nagyon ütőképes hadseregnek nyáron teljesen megváltozott a hangulata, teljesen demoralizálódott.⁶ Elkezdődtek a dezertálások, elkezdődtek a lázongások a fronton, ez volt az összeomlás oka. Nem kellett ehhez túlerő, egyszerűen nem lehetett már folytatni a háborút, mert az embereknek éppen a háborúból volt elégük. Minél forradalmibbak voltak, annál inkább a háború ellen lázadtak föl. Ez a magyarázata annak, hogy a '18–'19 évi forradalmak ilyen mértékben gyökértelen és hatástalan forradalmak maradtak, eltérően mondjuk az 1848 utáni nagyon nagy változásoktól. Ezért nem tudtak visszavonhatatlan társadalmi változásokat elindítani, mert ez csak a háború elleni lázadás volt, nem a társadalmi viszonyokból szervesen kinövő forradalom.

⁶ A sokat emlegetett vörös terror a frontbomlás következménye volt. Az államvédelmi karhatalom, a hírhedt *Lenin Fiúk* mellé felállítják a Front Mögötti Népbiztosságot, a Szamuely vezette páncélvonatos *terrorcsapatot* (ez nem politikai szitokszó, hanem az akkori hivatalos elnevezés). Ennek az volt a feladata, hogy végrehajtsa a lázongó katonai alakulatok megtizedelését. Alkalmazta az orosz módszert is: géppuskákkal állt fel a megbízhatatlan alakulatok mögé, és ha annak katonái futni kezdtek, lőtt a menekülőkre, hogy a harc újrafelvételére kényszerítse őket. A Szamuely-különítmény egy magyar *CSEKA* csírája volt. [...] Amikor a Tanácsköztársaság által kibocsátott *fehér pénzt* a parasztok nem fogadták el, a különítmény kiszállt a vásárra, a pénzt el nem fogadók egy csoportját elrettentésül kivégezte. (A talán ismertebb Lenin Fiúk szerepe a vörös terror művelésében ennél kisebb volt, s arról már csak a specialisták tudnak, hogy a Lenin Fiúkat a Forradalmi Kormányzótanács a szociáldemokrata tagok nyomására feloszlatta.) Szabó Miklós: *A fegyverek kritikája, Beszélő*, 1999/3 (p. 52.)

Tizenkilenc végére lényegében az egész magyar kommunista mozgalom úgy megsemmisült, hogy semmi sem maradt belőle. (Ismert Kádárnak – az akkori Munkásmozgalmi Intézet értesítőjében megjelent – cikkéből, hogy egyszerre, bármely időpontban a Magyar Kommunista Pártnak legfeljebb 150 tagja volt. Valójában ez még kevesebb is lehetett.) Igazában ezt úgy kell tekintenünk, hogy *ez a párt Magyarországon nem létezett*. Ez a párt azáltal volt párt, hogy külföldön, a nemzetközi kommunista mozgalomnak (más okok miatt) *ez* fontos szekciója volt. Ha ez nincs, akkor az MKP nem létezett volna, mert 50–100 ember nem tekinthető politikai pártnak.

1920 – tökéletesen irreális jelszavak

A háború után a magyar kommunista mozgalom teljes egészében külföldre tevődött át, sok ezer kádere, középszintű funkcionáriusa emigrált. Egyszerű résztvevők, örökösnak, belekeveredett munkások is elmenekültek a húszas évek elején. Ez a nagy tömeg külföldön (Franciaországban, a Weimari Köztársaságban, egy ideig Bécsben) benne maradt a kommunista mozgalomban. Az emigrált vezetők pedig fontos részét képezték a KOMINTERN apparátusának. Mégiscsak a *második* önálló kommunista ország vezető garnitúrája voltak – tegyük még azt is hozzá, hogy egy részük már az orosz polgárháborúban lett kommunista és már ott megkapták az alapképzést. Fontos tagjai voltak annak a nemzetközi gárdának, akiket komisszárként, KOMINTERN-biztosként küldtek különböző országokba forradalmi akciókat szervezni, helyi kommunista pártok alapítását lebonyolítani. Ezért a Kun Béla körüli magyar vezérkar a KOMINTERN fontos tényezője lett.

Kun Béla életéről – ’19 utáni szerepéről is – Borsányi György betiltott, de azért elérhető könyve teljesen használható, lényegében nagyon kevés dolog kivételével minden benne van.⁷ Még jobban aláhúznám, mint ő, hogy Kun Béla nem egyszerűen Zinovjev-káder volt, hanem Zinovjev egyik legfontosabb embere volt. Zinovjev a húszas években, az évtized végén történt bukásáig a KOMINTERN elnöke volt, ő képviselte akkor a legszélsőségesebb *szektás* politikát. A *szociál-fasizmus* program (amit ugyan Sztálinhoz kapcsolnak) megfogalmazása is Zinovjev-től származik. A KOMINTERN V. Kong-

⁷ [A könyv csak egy napig volt kapható, utána bevonták, de addig számos példánya elkelt. Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatban ítélte el Borsányi György művét, megállapítva: *álobjektív módon deherozálja Kun Béla alakját*. A könyv sokszor idézett részlete a Külföldi Bizottság 1926 őszi bécsi üléséről szól:] Komor Imre magával vitt a pályaudvarra egy aktatáskát, amelyben a párt különböző fontos dokumentumai voltak. Kun megérkezése után taxiba ültek és az előkészített konspirációs lakásra hajtottak. Élénk beszélgetés közben szálltak ki a taxiból, az aktatáska a kocsiban maradt. A sofőr, miután észrevette, kinyitotta a táskát. Az iratok tartalmát ugyan nem értette, de azt megállapította, hogy magyar nyelven írottak. Elhajtott hát a magyar követségre és jutalom ellenében leadta a táskát. A követségi alkalmazottaknak nem kellett sokat töprengeniük. [...] Az iratokat lefényképezték, majd a táskát visszaadták a sofőrnek. Nem tudjuk, mi történt ezután, de tény, néhány nap múlva a táska tartalma hiánytalanul visszakерült a Külföldi Bizottsághoz, amely helyett, hogy megtette volna a szükséges óvintézkedéseket, belenyugodott abba a feltételezésbe, hogy a táskát a sofőrön kívül senki nem látta. [...] Nem telt el két hónap, a budapesti rendőrfőkapitányságon letartóztatott kommunisták tucatjai törték a fejüket azon, honnan tudhat a rendőrség olyan tényeket, amelyeket senki sem fecsegett ki. Borsányi György: *Kun Béla* (p. 299.)

resszusa [1924] határozta meg azt a nagyon szélsőséges szociáldemokrata-ellenes vonalat, ami a más tényezőkkel való együttműködést kizáró, önálló és szélsőséges kommunista politikát jelentett. A Landler frakció és a Kun frakció ellentéteinek részletekbe menő leírása Borsányinál olvasható, ez egy bonyodalmas történet, rengeteg változással és emberek ide-oda állásával, most ilyen részletesen elmondanom nem szükséges. A magyar emigráns pártvezetésben nagyjából folyamatosan Kun Béla embere volt Rudas László (aki a *Vörös Újság*-ot szerkesztette a Tanácsköztársaság idején), Rákosi is (amíg a húszas évek elején működött) konzekvensen *kunbélás* volt. A későbbi szereplők közül az akkor még kisebb jelentőségű Münnich Ferenc, a szociáldemokratából tizenkilencben kommunistává lett Pogány József és Bokányi Dezső. Tehát nagyjából azt lehet mondani, hogy a *nem értelmiségi típusú mozgalmi funkcionáriusok* voltak Kun Béla káderek. Ehhez képest a Landler frakcióhoz tartozó fontos emberek nagy része entellektüel volt (de maga Landler Jenő nem) – kivétel nélkül zsidó származásúak. Landler eredetileg szociáldemokrata ügyvéd volt, a mozgalom egyik munkás ügyeket képviselő jogtanácsosa – ő nem volt értelmiségi, de a mozgalomhoz csatlakozott nagy entellektüelek képezték frakciójának a magvát: Lukács György, Révai József, Gábor Andor, Lándor Béla. Külön jelentősége volt, hogy ez a csoportosulás (Landlert kivéve, aki többször járt Moszkvában a KOMINTERN-nél) Bécsben működött. Közvetlenül a magyar bázis szomszédságában igyekeztek lenni és onnan próbálták újraszervezni a mozgalmat. Kun Béla mindig Moszkvában volt a KOMINTERN-nél, neki mindig viszonylag magas KOMINTERN funkciói voltak, az embereinek kis része élt Bécsben.

A két frakciónak különböző volt a politikai alap-orientációja, a Kun frakció magatartását úgy szoktam nevezni, hogy *KOMINTERN stréberség*, mert ők csak azzal törődtek, hogy a magyar párt számára helyezési pontokat szerezzenek. Tehát ők látványos akciókat akartak szervezni, ami jobb besorolást adhatott nekik a KOMINTERN ranglistáján. Landlerék viszont alapvetően azzal törődtek, hogy mi van Magyarországon. A Kun frakciót Magyarország helyzete nem érdekelte, ők a moszkvai érvényesülésüket akarták a magyarországi akciókkal megalapozni. Egész viselkedésük elárulta, hogy tudták, Magyarországon belátható időn belül nem lesz semmi, ezért nem is érdekelte őket, ők nem azzal foglalkoztak, csak a Landler frakció próbált Magyarországon politizálni. Ennek megfelelően a Kun frakció képviselte a *nyíltisakos* stratégiát, tehát azt, hogy az MKP a saját neve alatt adjon ki röpcédulákat, saját illegális akciókat szervezzen, hogy ezzel demonstrálódjon a KOMINTERN felé, hogy *létezik* – és csak erről volt szó. A Landler frakció pedig (mivel Magyarországon akarta újraszervezni a mozgalmat) éppen ellenkezőleg járt el, szövetségeseket keresett és próbált más mozgalmakba beépülni.

Tehát az alapkonfliktus a húszas években az volt, hogyan lehet a szociáldemokrata párttal együtt politizálni. Az nyilvánvaló, hogy semmi más nem volt lehetséges, be kellett épülni a szociáldemokrata pártba és annak keretén belül kellett akciókat szervezni – ebben nem volt vita a két frakció között. De a Kun frakció folyton arra törekedett, hogy rögtön egy baloldali (kommunista) ellenzéket építsen ki és azt leszakítsa a pártról, így teremtve meg újra egy kommunista pártot. A Landler frakció pedig, mivel tudta, hogy ez irreális és rontja a kicsi és gyenge Magyar Szociáldemokrata Párt helyzetét is, mindenképpen egy óvatosabb beépülési stratégiát próbált kialakítani. Az egész későbbi nemzetközi mozgalom szempontjából nézve a Landler frakciónak egyfajta úttörő szere-

pe volt, a szövetségi politikában olyan dolgokat kitaláltak a húszas évek első felében, amelyek jó tíz évvel később, a harmincas években, mint *népfrontpolitika* lettek közismertek. Az első ötletük az volt, hogy a *köztársaság* jelszavát dobták be, ezzel próbálták agitálni, mint olyannal, amit Magyarországon még valamennyire legálisan lehetett képviselni. Ez a szociáldemokrata munkásoknak, a különböző tizennyolcas irányzatokat támogató embereknek is szólt, tehát nemcsak azoknak, akik csak a kommunista jelszavakra hallgattak. Ez akkor felvetette azt a jól ismert ideológiai kérdést, amit az iskolában is tanítottak nektek, hogy *ha már egyszer Magyarországon szocializmus volt* (ha csak napokig is) – *akkor nem lehet visszaesni ez alatti színvonalra!* – akkor csak az *Új Tanácsköztársaság* programját lehet hirdetni. Nem lehet a *polgári* köztársaságért küzdeni – mert az kapituláció. Nyilvánvaló volt, hogy akik ebben az időben ezt mondták, azok nem magyarországi célokat követve politizáltak, hiszen tökéletesen irreális volt akkor a tanácsköztársasági jelszó. Ennek megfelelően a Landlerék mindig azzal próbálkoztak, hogy a tizennyolcas köztársaság helyreállítását hirdessék – és erre volt egy sajátos lehetőségük akkor, amikor népfront politika még messze nem létezett.

Károlyi Mihály 1919 kora őszén (sőt lényegében már a Tanácsköztársaság alatt) csatlakozott a Kommunista Párthoz. (Feltehetőleg már tudjátok Litván György könyveiből, Hajdú Tibor írásaiból, hogy kripto-kommunista volt.) De azért nem lépett be formálisan a pártba, mert pontosan Landlerék azt mondták neki, hogy ne lépjen be, mert ő népfront-figurának, szövetségesnek jobban használható, így vonzhat partnereket. A húszas évek végén, már a népfrontpolitika előtörténeteként létrehozta bizonyos rétegszervezeti internacionálékat, az egyik a KRESZTYINTERN, a paraszt–internacionálé volt, amely ilyen szövetségi politikát követett – és a nem kommunista parasztpártok vezetőiből is próbáltak a nemzetközi vezetőségbe tagokat bevonni. Ennek lett tagja a húszas évek végén Károlyi is, ez teljesen mutatja a kommunista háttérét és azt, hogy a KOMINTERN politikájában milyen szerepet szántak neki.

A Landler frakció nagy akciója (ami a '19 utáni magyar kommunista mozgalom első és szinte utolsó nagy fegyverténye volt) a húszas évek közepén annak a bizonyos első MSZMP-nek, mint bejegyzett fedőpártnak a létrehozása volt. Ez oly módon történt, hogy a vasutas szakszervezetben sikerült kialakítani egy kripto-kommunista, álcázott kommunista ellenzéket. Vági István és Weisshaus Aladár voltak a vasutas szakszervezet akkori vezetői. Amikor ez a vasutas ellenzék megerősödött, akkor erre a bázisra megalakították a *Magyarországi Szocialista Munkáspárt* elnevezésű legális pártot. Az volt a tervük, hogy a huszonhatos első országgyűlési választáson indulnak, de természetesen már előtte betiltották a pártot, úgyhogy erre nem került sor. De ez a párt össze tudott toborozni egy baloldali munkásbázist – ez volt az utolsó történelmi pillanat, amikor az illegális kommunista mozgalom magyar munkásokat tudott beszervezni. A továbbiakban a *vonalas* pártnak – azaz a KOMINTERN irányítása alatt álló hivatalos pártnak – a munkásokra semmilyen befolyása nem volt. (Ennek ellenére nem volt jelentéktelen politikai tényező, hogy milyen okok miatt, azt később mondom el.) Ugyanakkor továbbra is voltak olyan munkások, akik kommunista propagandával elérhetőek voltak, elsősorban azokban a szakmákban, amelyek a szakmunkásság határán vannak. Turbulens, lumpenoid magatartású emberek, sok közöttük a fiatal – az építőmunkások ilyenek, hagyományosan a bányászok mindig és mindenütt a világon ilyenek, bizonyos földmunkás csoportok tekinthetők még ilyennek. A bányászok, építőmunkások között

és a budapesti peremkerületekben bizonyos baloldali munkásszerveződés fennmaradt, ez azonban nem a hivatalos kommunista párt keretein belül szerveződött, hanem több úgynevezett *frakció* jött létre.

A legnagyobb frakció vezetője Demény Pál volt, aki tizennyolcban, még egészen fiatalon lett kommunista, a polgári radikális körből indulva. Demény Ottó, számon tartott polgári radikális hátterű festőművész öccse volt. Eredetileg vegyipari felső iskolát végzett, már azért akart eredetileg is vegyész lenni, hogy később, mint *hivatásos forradalmár* értsen a robbanóanyagokhoz. Őt '19 után, amikor megpróbálták a pártot újrászervezni – ez valójában nem sikerült, mert a Bécsből küldött szervezőcsoportok mind lebuktak – megbízták a Kommunista Ifjúsági Szervezet (az akkori KISZ) újjászervezésével. Néhány embert összehozott és azokkal beszélt, de amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a bécsi és moszkvai kapcsolat egyebet nem jelent, mint garantált lebukást, a húszas évek közepén Demény úgy döntött, hogy teljes egészében szakít a KOMINTERN-nel. Szovjetbarát kommunista vonalat akart képviselni, tehát ugyanazt, amit a KMP hirdetett. Elolvasták a Németországban, illetve Bécsben legálisan megjelent KOMINTERN kiadványokat, de kapcsolatot nem akartak tartani, mert az csak lebukást eredményezhetett. (Jött Bécsből a szervező és lebuktatott mindenkit, akivel találkozott. Utána hónapokig tartott, amíg újra össze lehetett egy csoportot hozni, aztán jött a következő futár és megint lebuktatta őket.) Demény a húszas–harmincas évek fordulójára teljesen megvetette a lábát a dél budapesti peremkerületekben, Erzsébet és Csepel teljes egészében Demény kezében volt, úgyhogy körülbelül 2000 aktivista fölött diszponálhatott, akik a mozgalma tagjai voltak. Sztrájkokat szerveztek, röpcédulákat szórtak, de az alapelv az volt, hogy ők *formális szervezetet nem alakítanak*, nem hívják őket sehogy se. A röpcédulákat sem írták alá, ezzel is csökkenteni akarták a lebukás esélyét. Demény maga azt mondta nekem, hogy amíg Landler élt, azaz huszonhatig, egyfajta *modus vivendi* volt a bécsi pártvezetéssel, lényegében eltűrték neki ezt a különcködést, de a harmincas évekre teljesen ellenséges lett a viszonyuk.

A harmincas évek utáni, háború alatti stratégia már homályosabb történet. (Amit tudok erről, azt főleg magától Deménytől tudom, akivel többször beszéltem.) Ő úgy állítja be, hogy a rendőrség politikai osztályának egy detektívjével, egy bizonyos Wayand Tiborral úgy lettek kapcsolatban, hogy ezt a pofát ők folyamatosan megvesztegették, hogy bizonyos dolgokat nézzen el nekik.⁸ Valószínű, hogy amikor kiadtak egy röpcédulát, akkor Demény első dolga az volt, hogy elment Wayandhoz, hogy neki ezt bedobták a postaládájába... ő nem tudja, kik adták ki.

A Demény frakció hivatalos értékelése mind a mai napig az, hogy ők ellenséges aknamunkát végeztek, provokátorok voltak, elvonták az embereket a hivatalos kommunista párttól, tulajdonképpen ez volt a fő szerepük.

⁸ [Demény Pál a nyolcvanas évek végén kiadott életrajzában így emlékezett erre:] Mint korábban említettem, valóban megfizettük a rendőrséget, pontosabban Wayand Tibort és Cser Istvánt. [...] A mi mozgalmunkban ez nem volt titok, de nekik én erről soha nem beszéltem [...] Egyébként arra mindig vigyáztam, hogy ez a kapcsolat »dokumentálva« legyen, ezért egyedül soha nem mentem Wayand Lövölde téri lakására.

Demény Pál: *A párt foglya voltam* (p. 122.)

Egy körülbelül ugyanekkora, szintén 2000 (talán 3000) embert kézben tartó másik frakció is kialakult, ennek az arculata másmilyen volt. A Demény frakció egyáltalán nem vett fel értelmiségi tagokat, Demény volt az egyetlen, aki félig-meddig értelmiséginek számítható, a tagság csak munkásokból állt, míg a másik frakció nem volt ennyire zárt. Ez a frakció Weisshaus Aladár csoportja volt, a szakszervezeti ellenzéki vezéré, aki az első MSZMP szétverése után egyértelműen azt a következtetést vonta le, hogy a hivatalos kommunista stratégiával semmire nem lehet menni. Magyarország szerinte egy nacionalista ország, tehát Magyarországon a forradalmi munkásmozgalomnak is nacionalista politikát kell folytatnia. Mindenféle nacionalista jelszavakat adtak ki, irredenták voltak, a *magyar kultúrfölény* hirdetése mindig szerepelt a röpcéduláikban.⁹

Továbbá a beépülési taktikát (*entrista* taktikának szokás hívni) is alkalmazták – minden létező jobboldali szervezetbe beléptették a tagjaikat, minél jobboldalibbak voltak, annál nagyobb mértékben. Ezzel eléggé érthető módon kompromittáltak is magukat. Újpest és főleg Kőbánya, a keletpesti peremkerületek tartoztak Weissshaushoz. (Számos egyéb frakció is létezett, többségük a két nagy frakcióból szakadt ki.)

Miközben a hivatalos kommunista párt ilyen módon elszakadt a radikális és mozgatható munkásbázistól és ezt ezek a tőlük külön működő aktivisták tartották kézben, ugyanakkor jelentős értelmiségi pozíciókat alakítottak ki már a húszas évek végén. A *100%* című (rövid ideig működő) legális fedőfolyóirat is a baloldali avantgárd művész-értelmiségben tudott hatást gyakorolni, majd az ezt követő másik legális folyóirat, az első *Társadalmi Szemle*, amit Madzsar József, ugyancsak a polgári radikális mozgalomból átkerült orvos, mozgalmi vezető szerkesztett, szintén sokféle irányba tudott kitérni értelmiségi kapcsolatokat. [Madszar felesége, Alice, Jászi Oszkár húga volt.]

A húszas–harmincas évek fordulóján úgy tűnhetett, hogy a válság nagy lehetőségeket nyit meg a kommunista mozgalomnak, de általában (nemcsak Magyarországon) ennek az ellenkezője történt. A válság nem forradalmasított, hanem demoralizált, a munkanélküliség megfélemlítette az embereket. Akik állásban voltak, azok nem mertek

⁹ [A *kultúrfölény* jelszó elsősorban Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez köthető:] Klebelsberg volt az egyetlen magyar politikus másfél évszázad alatt, aki kultusz-miniszterként egy erős kormány második embere volt, ő helyettesítette a kormányfőt aka-dályoztatása esetén. [...] Az egyetlen magyar kultuszminiszter volt, aki nagy költségvetés fölött rendelkezett. Ez nem adatott meg olyan nagy elődeinek, mint Eötvös József vagy Trefort Ágoston, sem a szintén jelentős Csáky Albin vagy Wlassics Gyula. A gazdasági helyzet sem indokolta a magas kulturális költségvetést, az ország a háborút követően még alig lábalt ki a gazdasági visszaesésből. A kortársak a jelenséget azzal intézték el, hogy a nagy tekintélyű Klebelsberg ki tudta harcolni tárcájának ezt a nagy költségvetést – de ez a magyarázat aligha elégítheti ki az elégséges ok logikai követelményét. A magyarázatot a Budapestre akkreditált osztrák nagykövetnek a bécsi külügyi levéltárban őrzött jelentéseiből tudhatjuk meg. A trianoni szerződés megtiltotta Magyarországnak a védkötelezettséget, az ország csupán jelentéktelen létszámú hivatásos hadsereget tarthatott fenn. A kormányzat *fekete Reichswehr* akciókra, a kötelező katonai kiképzés elrejtésére kényszerült. Bevezették a levénte-intézményt, az iskolákban folyó leplezett katonai kiképzést, ezért az oktatási költségvetésbe rejtették el a katonai költségvetés jelentős részét. A kényszerűen leszerelt hivatásos tisztek egy része is levénte-oktatóként mentődött át, az állami elemi iskolák tanítóiból pedig e tevékenységük révén burkolt tartalékos-tiszti keretet hoztak létre. [...] Klebelsbergnek valóban történelmi érdeme, hogy ennek nagy költségvetésnek számottevő részét a szándékolt céloktól elvonva valódi kulturális célokra fordította: népoktatásra és a felsőoktatás fejlesztésére.

Szabó Miklós: *Múmiák öröksége* (p. 176.)

[első közlés] *A Klebelsberg-legenda, Kritika*, 1993/12

semmit csinálni, nehogy az állásukat kockáztassák. Az akciók lényegében a munkanélküliekre korlátozódtak, akiket szintén befolyásolt az, hogy esetleges állásba kerülésük lehetőségeit mindenféle tüntetésekből való részvétellel (ez nemcsak Magyarországra vonatkozik, hanem a legális kommunista mozgalmakra is) ne rontsák. A válság okozta radikalizálódás végül is a fasizmust dobta föl, nem a kommunista forradalmiságot, annak egyértelműen nem kedvezett. Ez fokozottan igaz a Horthy-Magyarországra, ahol éppen ebben az időben, a Buharin vonal moszkvai felszámolása idején, a KMP egy új keletű, Zinovjev politikáját folytató szektásságot képviselt. Borsányi könyvéből is tudni lehet, ez volt Kun Béla karrierjének a tetőpontja, tulajdonképpen ő valósította meg Zinovjev elképzeléseit, elhatárolva magát egykori felettesétől és vezérétől – tehát úgy néz ki, elég rondán elárulta az akkora megbuktatott Zinovjevet.

1930 – a létszámánál nagyobb súlyú értelmiségi elit

A KMP akkor ismét megpróbált nyíltsisakos taktikával magyarországi akciókat szervezni, ezért félévenként küldtek Bécsből egy helyi, magyarországi titkárt, aki vezette volna a mozgalmat. Ha szerencséje volt, akkor ki tudta húzni a fél évet, ha nem volt szerencséje, akkor lebukott és kellett valaki mást küldeni helyette. De főleg mindig és mindenhol lebuktatott mindenkit, aki vele kapcsolatba került. Ez volt a *konspirációs válság* időszaka, amikor a KMP keresztül-kasul tele lett ügynökökkel, mert a rendőrségen addig verték a letartóztatottakat, amíg beszervezték őket. Ennek a szerencsétlen időszaknak a tetőpontján volt a nagy tüntetés, '30 szeptember elsején, ami nagyjából úgy nézett ki, hogy az egész pártot kivitték az utcára, az egész pártot az utolsó emberig letartóztatták és utána nem volt párt. Ezt máig úgy tanítják az iskolában, mint az illegális kommunista párt nagy fegyvertényét. Ezért a sikerért az akkori, Bécsből hazaküldött pártszervezőt (a Sas Ernő álnéven szereplő Szerényi Sándort) még a koncepciós pereket megelőzően kirendelték Moszkvába, az akciót szabotázsnek minősítették, nyomorékká verték és valamikor ötvenháromban engedték csak haza, addig lágerben volt. A Sasvezetés második emberét, Bajor Eleket is kirendelték jelentéstételre egy berlini szállodába, de ő megúsza, mert késett a vonata és mire odaért, már elment a KOMINTERN megbízottja, hátrahagyva egy levelet, benne az utasítást: ő is utazzon Moszkvába. Ez Bajornak nem tetszett, inkább hazajött. Kizárták a pártból és őt is frakciós figurának tekintették a harmincas években.

Miközben a munkásvonal teljesen befagyott, a munkásokra egyáltalán nem volt befolyása a hivatalos pártnak, a válság időszakában komoly pozíciókat tudott szerezni az egyetemi ifjúság körében, ott több illegális kommunista pártsejt alakult. Az egyik a református egyházhoz kapcsolódó egyesület, a *Soli Deo Gloria* diák-szállójában szervezett csoport volt, amelyben akkor még Kovács Imre, a későbbi Parasztpárti vezető (aki hamarosan kimaradt a hivatalos kommunista mozgalmából) volt a kulcsfigura.

A harmincas évek elején két kommunista pártsejt volt az Eötvös Collegiumban is, ami az akkori értelmiségi szellemi elitképzője volt. Az első vezére Rajk László, francia-

szakos bölcsészhallgató volt, a másodiké Schöpflin Gyula, Schöpflin Aladár irodalomtörténész fia.¹⁰

A Bartha Miklós Társaság Kelet-Európa szemináriumába is beépült egy kommunista sejt. Például Kodolányi János, a később egészen más irányba ment népi író akkor még szintén illegális kommunista volt, egyik fontos embere volt az azt megelőző időszakban a 100% folyóiratnak. Ebben az időszakban került be a kommunista pártba József Attila is, aki a Bartha Miklós Társaság baloldalának egyik vezetője volt. Olt Károly, a későbbi harmadvonalbeli funkcionárius volt ennek a Kelet-Európa szemináriumnak a vezetője, ő is akkor került be a pártba. Tehát itt egy létszámánál nagyobb súlyú értelmiségi elit alakult ki a kommunista mozgalom vonzáskörében, aminek meg is maradt végig, negyvenévig a folyamatossága. Ez adta meg továbbiakban a kommunista mozgalom hazai jelentőségét. Ekkor, a válság időszakában a helyi mozgalmat tulajdonképpen Madzsar József vezette. (Vezették volna, ha tudták volna, a Bécsből küldött szervezők, de ők általában lebuktak.)

Madzsar értelmiségi körének fontos tagja volt Adorján János gazdatiszt, aki Károlyi Imre gróf (a Kereskedelmi Bank igazgatója) földbirtokán volt intéző. A gazdájával olyan jóba keveredett, hogy Károlyi nevén megjelenhetett Adorjánnak egy rendes és szabályos kommunista brosúrája *A kapitalista világrend válsága* címen, amelynek a konklúziója az volt, hogy a válságban össze fog omlani a kapitalizmus és államosított, szovjet típusú tervgazdaság fog létrejönni. A végén volt egy kis *nemzeti színű farok*, hogy a szükséges mértékben nacionalista hangnemű legyen.¹¹

¹⁰ [A harmincas években megváltozott a kultúrpolitika:] Míg a húszas években vicispán szellem uralta diktatóri erőszakkal a politikát és a kultúra diktátora egy monstruózus kultusz-bürokrata volt, aki csalánkiütést kapott, ha netán valahol a műveltség hozzáért (ez egyébként nem gátolta meg abban, hogy sok jót is tegyen a kultúra terén), ezzel szemben Gömbös beszélő viszonyba került az addig teljesen marginalizált, sőt, társadalomkritikus irodalommal. A népiekkel rövid időre létrehozta az Új Szellemi Front-ot, értelmiségi politikai tábort, a reform-nemzedéket nem jogász-funkcionáriusokból, hanem szakemberekből, főleg mérnökökből toborozta. Támaszkodott a modern politikai katolicizmusra és meghirdette az Új Korszakot, de főleg és elsősorban: hallgatólagosan megszűnt a népi-nemzeti irodalmi ízlés kötelező, hivatalos irodalomnak lenni. Ez az irányzat a húszas években, Bethlen időszakában (a majdani *szocreál*-hoz hasonlóan), mint valami *nacreal* irányzat, kötelező stílus volt az oktatásban és a hivatalos, támogatott kultúrában. A Gömbös kormány ezt a helyzetet megszüntette, akkor egy tanár már nem kockáztatta az egzisztenciáját, mint az előző évtizedben, ha tanítványainak Ady vagy Babits verset merészelt felolvasni. Szerb Antal középiskolai tanárként írhatta meg a népi-nemzeti eszmeiségtől igen távol álló irodalomtörténeti összegzéseit. Nem arról volt szó, hogy Herczeg Ferenc és Tormay Cécile helyett Zilahy Lajos vagy Móricz Zsigmond lett a hivatalos irodalom, hanem az a (modern Magyarország történetében páratlan) helyzet következett be, hogy egyáltalán nem volt hivatalos irodalom.

Szabó Miklós: *A harmincas évek, a magyar szellemi élet nagy korszaka*

[Előadás a Rakpart Klubban, Budapest, 1983. április 16.]

Szegedi Tudományegyetem Jelenkor-történeti Gyűjteménye: TEGY 2444 (p. 22.)

[első közlés] *Életünk*, 1989/1-2

¹¹ [Az előadó a nyolcvanas években közismert kifejezésre, a *vörös farok*-ra utalt, ami:] egy olyan bekezdés, amely elmagyarázza, hogy a szerző mondanivalója mennyire megfelel a marxizmus-leninizmus elveinek – holott a cikk egészéből világos, hogy nem felel meg. [...] A diktatúra puhulásával a kibernetika, a pszichológia vagy mondjuk a genetika kikerült a *burzsoá áltudomány* hivatalos kategóriájából. Már lehetett írni róluk, de azért mindig ott volt az ideológiai lektor (nevezzük a nevén: cenzor), akinek a feladata az volt, hogy megakadályozza a *rendszerellenes* irományok megjelenését. A lektor szerencsére többnyire nem volt hülye. Ha csak lehetett, behunyta a szemét, vagy hagyta, hogy port hintsenek bele. De a vörös farokhoz ragaszkodott, valahogyan neki is el kellett számolnia a munkáltatójával. [...] A vörös farok néha egészen

Madzsar politikája párhuzamosan futott Weissshaus vonalával, ő is a nacionalista szervezetekbe való beépülést képviselte, ebben meglehetősen nagy és meredek dobásai is voltak. József Attilát is ő bízta meg, hogy szervezzen egy *Nemzeti Kommunista Pártot*, fedőpártnak. Az akció tetőpontja az volt, hogy ennek megpróbálta megnyerni Rácz Kálmánt, aki '19 után az egyik kisebb fehér különítmény vezére volt, majd a harmincas években alapított egy nyilas pártot, később belépett a Szálasi-féle nyilas pártba. Rácz Kálmán akkor kifejezetten a kommunista mozgalom szimpatizánsa volt, Magyar Kálmán álnéven katonapolitikai cikkeket írt a *Társadalmi Szemlé*-be. A dolog annyira jól ment, hogy Rácz Kálmánt megkereste Prónay Pál is, hogy nem csatlakozhatna-e a szervezetükhöz. Akkorra ugyanis annyira kimaradt mindenből, hogy beállt volna akár kommunistának is, de vele nem álltak szóba.

A jobboldalhoz való kapcsolódás próbálkozásai más vonalon is folytak. Például a tizenkilences államelnök, Garbai Sándor, aki szociáldemokrata volt, szintén próbálkozott azzal, hogy jobboldali szervezetekbe beépítse a kádereit. Az egyik nagyon jól sikerült beépítése volt a Kassák-körből Kassai-Schallmayer Ferenc, aki a nyilas kormány propaganda-minisztere lett, ebben a minőségében ki is végezték.¹² A másik ilyen figura volt Málnási Ödön történész, aki olyan jól beépült, hogy a nyilasok egyik fő teoretikusa lett. Garbai annyira próbált a nyilasokra játszani, hogy negyvenben (ő akkor az Anschluss után, harmincnyolcban már elmenekült Bécsből) Párizsból még reagált egy pesti nyilas lapban, a *Magyarság*-ban egy cikkre, írt egy olvasói levelet, amiben bizonygatta, ő tulajdonképpen hazafi, miért kell a nyilasoknak őt ennyire nem szeretniük... Nem arról van szó, hogy ő korrumpálódott és nyilas akart lenni, hanem ez a politikai stratégiája volt, ez ilyen kalandos történet.

Harminchatban, miután a harmincas évek elején teljesen a Kun frakció vette át a magyar kommunista párt irányítását és a Külföldi Bizottságot, Kun a kezében tartott pártvezetéssel megpróbálta szabotálni a népfront vonalat és a szociáldemokrata ellenes politikát fönntartani. Ezért a KOMINTERN feloszlatta a Magyar Kommunista Pártot. A feloszlattott pártvezetés névsorát nem szokás közzétenni, a hivatalos párttörténeti iroda-

fura formákat öltött. Például a hetvenes évek elején a Nyelvtudományi Intézetben összeállították a magyar nyelv értelmező kéziszótárát. Hibáival együtt is remekmű volt, joggal voltak rá büszkéek az alkotói. De jött a hír: az ideológiai lektornak súlyos kifogása van, a fő probléma, hogy egymás utáni címszó a *bolond* és a *bolsevik*. Nehéz ügy. A nyelvész nem költő, nem írhat be egy szótárba akármit. A nyelvészek elkezdtek bújni a környező nyelvek szótárait, és valamelyik szláv nyelv környékén találtak végre egy alkalmas szót: *bolonyik*. Ha valaki netán nem tudná, ez békakorsót jelent, ami valami kis növényke. De leginkább vörös farok, legalábbis ebben a szótárban.

Mérő László: *A vörös farok*, Magyar Narancs, 2003/39

bolond – bolondul – *bolonyik* – bolsevik – bolsevista – bolsevizál – bolsevizmus – bolt

Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972 (p. 145.)

¹² [A Markó utcai börtönben:] mondhatom, kellemes magánzárkát jelöltek ki számomra, szomszédaim: Kassai-Schallmayer, Szálasi propagandaminisztere, a következő zárkában maga Szálasi Ferenc, velem szemben Reményi-Scheller Lajos, jobbról Kolozsváry-Borcsa Mihály. Nyilvánvaló, hogy szándékosan a legfőbb nyilasok közé raktak. Hallhattam, amikor vitték őket akasztásra, az egyikük, Kassai-Schallmayer be is nyitott hozzám. Az volt az utolsó kívánsága, hogy velem beszélhessem. – *Az én kívánságom, hogy őrizze meg az utókornak, az üzenetemet: én forradalmár voltam és forradalmárként halok meg!* – Most mit mondjak erre? Egy 'forradalmár'-nak! Aki a németek pénzén volt forradalmár, Szálasi Ferenc oldalán...

– Jó, tudomásul vettem az üzenetét. – mondtam.

Demény Pál: *A párt foglya voltam* (p. 166.)

lom szerzői is gondosan ködösítenek. Ezt azért teszik, mert az a pártvezető, aki akkor a Külföldi Bizottság élén állt, mint külföldi titkár, Nemes Dezső volt, akinek az önéletrajzában ma is olvasható, hogy harmincas években kárpitos munkásként dolgozott a Szovjetunióban. Ha egy KOMINTERN funkcionárius évekig egy gyárban dolgozott, az azt jelenti, hogy akkor kizárt párttag volt. Csak megtűrték, éppen hogy csak megúsza a börtönt – vagy talán le is csukták, ezt nem tudjuk.

Harminchét végéig lényegében nem létezett magyar párt, az év végén Prágában alakítottak egy új Külföldi Bizottságot, amelynek akkor Szántó Zoltán volt a vezetője, Friss István és Révai József voltak a tagjai. De a párt értelmiségi vonala önállóan és folyamatosan működött, egy fontos időszakban, harminchétben egy fontos akcióban is részt vettek, miközben a KOMINTERN-nel semmiféle hivatalos kapcsolatuk nem volt és nem volt fölöttük külföldi pártvezetés sem.

A *Turul Mozgalom* volt a hivatalos nacionalista ifjúsági szervezet. Néhány Turul szervezetben olyan mértékű balra tolódás következett be a népies falukutató mozgalom hatására, hogy a debreceni jogász és bölcsész Turulban nagy kommunista sejt alakult ki. A csoport vezérfigurái Újhelyi Szilárd, Kállai Gyula, Losonczy Géza és Zöld Sándor voltak, velük működött együtt – ő volt a legtekintélyesebb köztük – egy pesti jogász, Donáth Ferenc. Lényegében ez a csoport hozta létre, együttműködve a kommunista indíttatású Kovács Imrével '37 tavaszán a *Márciusi Front*-ot, a népi mozgalom nagy akcióját. Ebben a mozgalomban benne volt egy sor kriptó-kommunista népies vezető. Erdei Ferenc határozottan kommunista volt, olyannyira, hogy mostanában már a hivatalos életrajzában is 1938 a párttagságának dátuma. Erdei már Hollandiában, diák korában bekerült a kommunista pártba, Darvas József pedig a Weissshaus frakcióból indult, de Donáthék átvették és bekapcsolták a hivatalos pártba.

Harmincnolcra, mire újra lett kinevezett külföldi vezetőség, a kommunista mozgalom ezen értelmiségi vonala elfogadást nyert, akkor a párt lényegében belőlük állt. Harminckilencben azonban a mozgalom hatalmas utánpótlást kapott a visszacsatolt területekről, miután Szlovákiából, elsősorban Kassáról és a visszacsatolt Észak-Erdélyből értelmiségi pártszervezők kerültek Magyarországra. Ekkor, negyven–negyvenegyre egy viszonylag erős, olyan súlyú és jelentőségű illegális kommunista párt jött létre néhány hónapra, ami tizenkilenc után Magyarországon, a *csonka* Magyarországon kialakulni nem tudott.

Erre az időszakra vált világosan megfigyelhetővé a mozgalomban két vezető típus. Az egyik csoport tagjai a munkásszervezők, ezek a KOMINTERN hátterű, külföldről hazaküldött vagy azok által kinevelt mozgalmi vezetők, akiket arra utasítottak, hogy a munkásokat kell beszervezniük. Tehát nem csináltak semmit, a munkásokat ugyanis nem tudták beszervezni. A munkások, ha radikálisak voltak, akkor a Demény vagy Weissshaus frakció tagjai voltak, vagy pedig nyilasok lettek a harminchét–harmincnolc közötti nagy nyilas felfutás idején. (Éppen most hallottam, egy volt Turul vezér szájából, hogy a *vörös Csepel* akkor *zöld Csepel* volt. Ezt máshonnan is tudom, a politikai tevékenységet folytató munkások körülbelül háromnegyede nyilas volt, egynegyede volt szociáldemokrata, kommunista, Demény frakciós és minden egyéb.) A munkások között tehát ez a típus nem tudott mozogni, de a KOMINTERN teljes egészében rájuk támaszkodott, csak őket tartotta számon, őket tekintette a pártnak.

Párhuzamosan működött az értelmiségi vonal, akiknek köszönhetően ez a párt jóval többet jelentett, mint azt a húszt ember, akik ebben valójában benne voltak. Ez egy elég erős kisugárzású központ volt, ami beépült a németellenes politikai élet szinte minden szférájába, újságokhoz, értelmiségi csoportokba, a *Magyar Nemzet* szerkesztőségébe, Szabó Dezső körébe és a Kisgazdapártba is – erről majd még más összefüggésben is beszélek. Tehát mindenütt voltak kommunista mozgalmárok, a népies mozgalomban, az egyetemeken, az ifjúsági politikai szervezetekben.

1940 – egy nem létező kommunista párt főtitkára

Ekkoriban lett Rákosi Máttyás a magyar kommunista párt Külföldi Bizottságának rangelső vezetője. Ennek is furcsa a története. Rákosi Máttyás a Keleti Akadémia hallgatója volt, ami egy balkáni külkereskedelmi üzletkötő-képző volt, általános műveltséget nem nagyon adott, de a szakmai tárgyakat magas színvonalon tanították. Tehát ő lényegében egy polgári iskolát végzett ember műveltségi, illetve műveletlenségi szintjén állt, félértelmiségi volt, de nagyon jó nyelvtelensége és jó memóriája volt.¹³ Aktívan beszélt viszonylag sok nyelven: német, angol, francia, olasz, orosz és török. Mint a Keleti Akadémia hallgatója került bele a polgári radikális mozgalomba, a *Galilei Kör* utolsó titkára lett. Tizennyolcban egyik alapító tagja volt a kommunista pártnak, fontos funkciót is kapott: 1918 őszén ő lett a vidéki szervezőtitkár. Ennek nagy jelentősége nem volt, de mégiscsak nagyobb, mint a Tanácsköztársaság idején a kereskedelmi népbiztos-helyettesi kinevezésének.

Az emigrációban Kun frakciós volt, több fontos KOMINTERN akció kapcsolódott hozzá, egyik jobb, mint a másik. A legfontosabb során jelentős KOMINTERN vezetővé küzdött fel magát. Miután olaszul is jól tudott, őt küldték ki huszonegyben az Olasz Szociáldemokrata Párt livornói kongresszusára, ahol Rákosi ügködött azon, hogy leszakítsa a párt balszárnyát és létrehozza belőle az olasz kommunista pártot. (Ily' módon részben Rákosinak köszönheti ezt a nagy kommunista pártot a világ...) Huszonháromban, a Rajna vidék megszállása utáni politikai válság idején azzal a megbízással küldték Németországba, hogy szervezzen egy kommandót és Szászországban, a cseh ha-

¹³ A csekély létszámú, intenzív belterjes mozgalmi életet élő, extrém elveket hirdető [...] mozgalmi közösség mint politikai szervezeti forma, nem a jobboldali radikális mozgalmak kizárólagos sajátossága. [...] A korai munkásmozgalomnak szintén megvolt a szekta szakasza, amely a ludditáktól Weitling politikai szektáján át Blanquinak már a modern centralizált munkáspártformát anticipáló titkos társaságáig ívelt. (A szekta szó ebben az értelemben semmiféle összefüggésben nem áll a mozgalmi *szektázással* későbbi fogalmával.) [...] Ez a forma jellegénél fogva alkalmatlan tömegmozgalmak vagy parlamenti pártok szervezésére. Alkalmas azonban arra, hogy későbbi tömegmozgalmak vezető gárdája kereteiben kinevelődjék. A szekta az egész embert igénybe vevő szervezet; tevékenysége átfogja a benne részt vevők egész életét, igénybe veszi idejük nagy részét, ezért kiválogatódik keretei közt az a mozgalmi stáb, amely a majdani szervezet ügyeinek intézését főfoglalkozásként űzi. [...] A szekta-keret meghatározott társadalmi típust vonz: szabadfoglalkozású, bizonytalan egzisztenciájú lumpenoid félértelmiségieket és autodidaktaként a félértelmiségi műveltség szintre emelkedett kétkezi munkásokat.

Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története* (p. 90.)

táron robbantson fel egy vasúti hidat, hátha sikerül így egy háborút kiprovokálni Csehszlovákiával és ezzel is előmozdítani a felkelést. Erre nem került sor.

Itt megemlítem, hogy ez kvadrált Kun Béla legnagyobb mozgalmi érdemével, a *März Action*-nal, ami benne van Borsányi könyvében. Kun utazott '21 márciusában KOMINTERN megbízottként Németországba, hogy kikényszerítse az úgynevezett közép-német felkelés kirobbantását Thüringiában és Szászországban. A viszonylag erősen indult német pártot ez az akció tette olyan mértékben tönkre, hogy a Weimari köztársaságban többé már nem tudott megerősödni. Azt már Borsányi sem merte leírni a könyvében, hogy ez a März Action olyan nagy megrázkódtatása volt a német kommunista pártnak, ezért a párt akkori vezetője Paul Levi (Rosa Luxemburg barátja és halála után a párt vezetője) e miatt vált ki a kommunista pártból és írt egy brosúráját a puccsizmus ellen. Van ennek egy passzusa, amit nem idéz, bár nyilván ismeri: *Ahol egy kommunista párt úgy-ahogy talpra áll, ott feltűnnek a turkesztániak a végvidékekről és tönkreteszik azt a pártot.* Ezek a turkesztániak jeles honfitársaink voltak, Kun és Rákosi.

Huszonnyolcban Magyarországra küldték, mint hazai titkárt, hogy fél évig irányítsa a pártot. Lebukott, kiderült a személyazonossága. Demény azt állítja, és ezt más dolgok is igazolni látszanak, az egész ügy kezelése, hogy azonnal és csúnyán köpött.¹⁴ Ezért kizárták a pártból. A második pere idején, harminchatban Kun Béla csak egy stiklivel tudta elérni, hogy támogatására elindítson egy nemzetközi tiltakozó akciót. A kutya sem törődött vele, ettől Rákosi neve még Magyarországon sem igazán lett ismert, nem úgy, mint Kun Béláé. Csak a nagyon bennfentesek tudtak valamit a KOMINTERN megbízásról, Livornóról.

Amíg Rákosi börtönbüntetését töltötte Magyarországon, volt egy furcsa fejlemény. A sógora, Geiger Zoltán (Rákosi Hajnalka nevű unokatestvére férje, aki nem zsidó volt, hanem sváb, ő hozta létre a kommunista párt ferencvárosi szervezetét) az emigrációban a szovjet vonalon dolgozott, Sztálin titkárságának volt az egyik funkcionáriusa. Sztálin ezt a figurát akarta megtenni a magyar párt titkárának, de Geiger sokkal fontosabbnak tartotta a Sztálin melletti pozícióját, mint hogy azt feladva legyen egy nem létező kommunista párt főtitkára, ezért maga helyett a sógort ajánlotta. Sztálin ezt nem nagyon akarta, egyrészt Rákosi régi ügyei rosszak voltak, másrészt semmi kedve nem volt ahhoz, hogy egy németek mellett harcoló, nagyon antiszemita ország kommunista

¹⁴ [Demény Pált egy 1938 nyarán kiadott pacifista röplap miatt két év fegyházra ítélték, így a szegedi Csillag börtönben megismerkedett Rákosi Mátyással:] Már idézett első beszélgetésünk során nemcsak a párttagkönyvünk sorszáma jött elő. Annál sokkal fontosabb kérdéseket is feltett nekem Rákosi. [...] Arról meséltem hát neki, hogy annak idején Hébelt Ede utasítására a perirataiból ki akartam lopni a hamis útlevelet. Akkor merően rám nézett és megkérdezte: *Maga olvasta az ügyirataimat?* Jókedvű igennel válaszoltam. Ekkor a peréről is elterelte a szót, és számomra nem valami kellemes kérdéssel fordult hozzám: *Maga ugye a Landler-frakcióhoz tartozott?* Én? – hebegtem zavarodottan. – Nem tartoztam én semmilyen frakcióhoz. Itthon nem ismertük a maguk ellentéteit. Egyébként is, amikor 1921-ben lefogtak, még Bécsben sem dúlt a frakcióharc. [...] Weisshaus Aladár, mint az első toloncházi találkozásunk alkalmával, így most is kevéssel szabadulásom előtt érkezett zárt osztályunkra. Rákosi Weisshaust az első pillanattól kiközösítette, tőle az ennivalót és a könyveket is megtagadta. Erről én nem vettem tudomást. Amikor az etető ajtón egy darabka szalonnát és egy vaskos német nyelvű filozófiai könyvet adtam be neki, Rákosi mögöttem termett, megvárta, amíg a fortocskát becsukom, aztán suttyogó hangon kioktatott: *Miért ad neki ennivalót és könyvet? Nem tudja, hogy ő az én ellenségem?*

Demény Pál: *A párt foglya voltam* (pp. 102–103.)

pártjának élére egy zsidó kerüljön. De annyira nem tartotta fontosnak a kérdést, így Geiger akarata szerint megtörtént Rákosi kicserélése.

Az a megfontolás is benne lehetett Rákosi kihozatalában, hogy frakción kívülivé vált azért, mert a harmincas években nem volt a Szovjetunióban. Nem kellett senkinek utálnia őt, senkit nem jelentett fel, senkit nem denunciált a harmincas években, mert nem volt ott a moszkvai perek idején. Feltehetően ez volt az, amiért Sztálin mégiscsak elfogadta a javaslatot. A Kun frakciós múltja akkor már nem számított, nem volt jelentős – frakción kívüliként került ki elsőszámú vezetőnek.

Rangban a második Gerő Ernő volt. Őt eredetileg Singernek hívták, orvostanhalgató volt, tizenkilencben kommunista pártvezető lett, a húszas évek elején az első szervezőként őt küldték haza, hogy újrászervezze a pártot. Azonnal lebukott, két év börtönbüntetés után kiment és a franciaországi magyar emigráció szervezésével foglalkozott hosszabb ideig. Landler frakciós volt, a harmincas években a KOMINTERN agitprop osztályának helyettes vezetője, Manuilinszkij – a KOMINTERN második embere, az SZKP delegátusa – jobbkeze. A népfrontkurzus idején a Francia Kommunista Párt instruktora, a spanyol párt összekötője, majd a spanyol polgárháború KOMINTERN biztosa volt. Harminchétben Barcelonában rezideált *Camarada Pedró* (Pedró elvtárs) álnéven, ahol két nagy érdem fűződik a nevéhez: májusban ő provokáltatta ki a trockisták és az anarchisták felkelését, amely jelentős momentum a spanyol polgárháború történetében. Trockij egyik alvezére pedig egy egész könyvet szentelt annak bizonygatására, hogy a Trockij-gyilkosságot Gerő szervezte, Ramon Mercader még Spanyolországból az ő kádere volt. (Ezt persze nem lehet megbízható forrásból tudni, de nem is olyan fontos.¹⁵) Gerő nagyon magas rangú KOMINTERN funkcionárius volt. Lényegében a kurrens népfont-vonalnak volt a harmadik embere. A feloszlítás után szétdobták a KOMINTERN apparátusát, a funkcionáriusokat átvezényelték a *hazai* pártjukba, ahogy Dimitrovot is. Érdekes, hogy Gerő, aki minden tekintetben magasabb rangú és kvalitású vezető volt, mint Rákosi és jól is állt, mégsem lett magyar pártfőtitkár. (Nem tudni, mi az oka ennek. Valamiért mégsem állt olyan jól...)

A harmadik ember az emigráns pártvezetésben Farkas Mihály volt, őt eredetileg Wolfnak hívták, kassai származású. Az összeomlásig a Csehszlovák Kommunista Pártban volt, negyvenben kellett eldönteni, csehszlovák lesz, vagy magyar, végül a magyar párthoz vezényelték. Viszonylag jelentős múltja volt, az ifjúsági internacionálé titkáráként is dolgozott.

A negyedik ember a Landler frakció fontos figurája, Révai József volt, aki már a prágai Szántó Zoltán, Friss István féle pártvezetésnek is harmadik embere volt. Számottevő teoretikusnak számított már a húszas években is, ez magyarázhatja, hogy ő lett en-

¹⁵ Julián Gorkin képviselte a spanyol kommunista pártot az Internacionáléban. Később szembefordult a moszkvai jellegű kommunizmussal és alapított egy szocialista pártot, annak lett tagja George Orwell is. Gorkintól hallottam a következőket: a polgárháború alatt az NKVD egyik megbízottja, Gerő Ernő példátlan provokációs vérengzést rendezett Barcelonában, hogy kiirtsa a trockistának mondott, valójában baloldali, de nem oroszbarát kommunistákat. [...] Caridad Mercadert Gerő Ernő szervezte be a szovjet titkosrendőrség szolgálatába, az asszonyt a fiával együtt a Szovjetunióba vitték. Ramont arra képezték ki, hogy megölje Trockijt.

Orosz István: *Száműzetésben* (p. 60.) [Szász Béla, 1985. november]

nek a vezetésnek az agitprop felelőse. Rangban következett Friss István, aki második vonalbeli pártvezető és szintén KOMINTERN funkcionárius volt. Utána a Berei–Andics házaspár következett. Berei Andor a második világháború idején a belga ellenállás KOMINTERN instruktora volt. Őket követte három figura, akik korábban nem KOMINTERN apparátusában, hanem szovjet vonalon dolgoztak, közülük a messze legmagasabb rangú Nagy Imre volt.

Nagy Imre pályaképe hézagos és bizonyos dolgokat szóbeszéd alapján kell rekonstruálni. Nagy Imre a húszas években a vasutas ellenzékhez tartozott, tehát a Vági-féle csoportozhoz. Az első MSZMP szétverése után ment ki a Szovjetunióba, ahol nem egyszerűen Landler frakciós lett (már Landler halála után) hanem buharinista. Buharin húszas évek végén, az úgynevezett jobboldali ellenzék vezetőjeként, Tomszkijjal és Rikovval, az akkori államelnökkel együtt azt a frakciót vezette, amely nem akarta a NEP-et megszüntetni és nem akart kollektivizálást sem. Zinovjev után rövid időre ő lett a KOMINTERN elnöke, ő kezdte el azt, amiből a népfrontpolitika lett. Ez teljesen Sztálin politikai vonala volt, aki csak azért sztornózta pár évre, mert Buharint ki akarta nyírni. Miután Buharint likvidálták, Sztálin újra felvette ezt a vonalat. A Landler frakció ehhez zárkózott fel, következetesen ezt képviselte Lukács György is.

Nagy Imre az akkori moszkvai pártvezetés agrárpolitikusa volt. Az nem ismert, hogyan lett agrárpolitikus, ő vasutas volt, a földhöz legfeljebb annyi köze lehetett, hogy falun nőtt fel. A harmincas pártkongresszusra ő dolgozta ki az agrár-téziseket, egyfajta buharinista utóvédharcot folytatott. Ezért ki kellett vonulnia a KOMINTERN és a magyar párt ügyeiből, ugyanúgy, mint Lukács Györgynek. Először visszavonult a *tudományba* a KRESZTYINTERN kutatóintézetének munkatársa lett. Onnan áttért (hogy kikerüljön a KOMINTERN ügyeiből, ne kelljen állandóan konfrontálnia buharinista nézeteit) szovjet funkcionáriusnak, még hozzá nem is mezőgazdasági területre, hanem GPU tisztnek. Ez Nagy Imre pályafutásának furcsa fejezete. Ezt ő tagadta, de már az első kormányzása idején is mondták róla, továbbá, néhány momentum is arra mutat, ez igaz lehet. (Erre később még visszatérek.) Szóbeszédből úgy tudni, hogy a legmagasabb beosztása, amit a moszkvai perek idején elért, egy oblaszty (egy megye) állambiztonsági parancsnoki rangja volt. Amikor jól állt, akkor az volt, amikor leváltották, valahol Szibériában kolhozelnök lett, de csak ez utóbbit írják az életrajzában. Harminckilencben, a moszkvai perek lezárása után, egy rövid időre Malenkov lett az adminisztratív titkár, ő foglalkozott az állambiztonsági ügyekkel és volt egy pletyka, hogy belügyi népbiztos lesz. Akkor Nagy Imre átkerült Malenkov apparátusába, amelynek belügyi (államvédelmi) szakemberekből kellett állnia. Amikor Malenkov a Sztálin titkárság legmagasabb beosztású vezetője lett, Nagy Imre oda is követhette, ő lett az egyik titkára. Negyvenegyben, amikor kinevezték az új magyar pártvezetést, átrakták a titkárságról magyar vezetőnek, ami egyfajta lebukást jelenthetett. Rábízták a *Kossuth rádió* szerkesztőségét, de Nagy Imre buharinista volt, következetesen jobbos politikát próbált hirdetni, ezért szembekerült a hivatalos pártvezetéssel.

Rangban utána következett Nógrádi Sándor, egy másik kisebb súlyú figura, aki szintén szovjet vonalon működött, ő is valamilyen fegyveres apparátus tagja volt.

A harmadik Tömpe András volt, aki nem az állambiztonsági szervezetben, hanem offenzív területen, a hírszerzésnél dolgozott. Ezekből az emberekből állt a magyar kommunista párt vezetősége a háború idején.

Magyarországon a KMP vezetését egy háromtagú bizottság vette át. A visszacsatolt területek jelentőségét mutatta, hogy közülük kettő csehszlovákiai illetékességű volt. Skolnik József volt a párt első rangú vezetője, ő volt ugyanis a moszkvai összekötő, ő volt az utolsó KOMINTERN funkcionárius, akit Moszkvából küldtek, mert utána kitört a háború és megszakadt a kapcsolat. Schönherz Zoltán Kassáról került a magyar pártvezetésbe, ő mérnök volt eredetileg. Rózsa Ferenc hazai mozgalmi vezető, pesti volt, a magyar munkásvonal egyik figurája. Ez a csoport szervezte meg '41 elején azokat az ellenállási akciókat, amelyeket a hivatalos történetírás ma is emleget. Nevezetesen a *Népszava* karácsonyi számát (a szerkesztőségbe Kállai Gyula épült be a kommunista pártból) és a *Történelmi Emlékbizottság*-ot, ami a legjelentősebb népfront jellegű organizáció volt. Két nagy tekintélyű figurát sikerült ebbe bevonni, Bajcsy Zsilinszky Endrét a Kisgazdapártból és Szekfű Gyula történészt, aki a hivatalos szellemi élet nagy alakja volt. Amikor Szekfűt felkérték, nem mondták meg neki, ez kommunista kezdeményezés, mert úgyis tudta ezt mindenki. Akkor (ahogy ez a magyar értelmiségi életben lenni szokott) Szekfű elrohant Keresztes-Fischer belügyminiszterhez, aki a kiugrási vonal, azaz a kormányzat németellenes szárnyának fő embere volt és megkérdezte: *Kegyelmes Uram, mi erről a véleményed?* Keresztes-Fischer persze biztatta, legyen csak ő is ott, azaz beépítette.

Mielőtt a negyvenkettes nagy felgöngyölítésre kitérnék, le kell írnom az összpolitikai spektrumot: milyen politikai tényezők voltak a háborúba bele-keveredett Magyarországon. A hivatalos horthysta kormányzati garnitúrának volt egy háború- és németbarát és egy németellenes része. Ebből a németellenes rész közismert és arculata többé-kevésbé világos. A zsidó származású tőkésekkel összefonódó nacionalista politikusok és az arisztokrata nagybirtokosok azon részét jelentette, amelyek között már elindult az a fajta összeolvadás, ami Franciaországban már lezajlott a múlt század első felében, Angliában pedig még régebben. Ez volt az angolszász orientációjú vonal, jól ismert, hogy Horthy Miklós teljes egészében ide sorolható, annak a beszámításával, hogy a Horthy rendszerhez, mint kormányzati, uralmi rendszerhez hozzátartozott az a nagy politikai szélsőjobboldal, amely egy polgárháborús szituációra egy uralom fenntartási tartalék volt. A Horthy rendszer erről soha nem mondhatott le. Ez a nagy jobboldali komplexum, ami a húszas évektől fogva mindig létezett, különféle alakban, lett a magyar nácizmus bázisa, ebből lettek a nyilasok is. Horthy nem számolta fel őket, a rendszeréhez kellett, de kellő önhittséggel abban bízott, hogy ő tud diktálni nekik, egyensúlyt tartani. Ennek a politikának volt kulcsembere a húszas évek végétől a hatalomból kiszorult Bethlen István, a kormányzatban Kállay Miklós volt ennek a fő figurája. Előtte Teleki Pál – az ő halála után vette át Kállay a szerepét – és a kormányokban folyamatosan Keresztes-Fischer Ferenc volt a kiugrási vonal fő képviselője. Partnerei voltak az értelmiségi életben és szorosan ehhez a kiugrási politikához zárkózott fel az Eckhardt Tibor vezette Kisgazdapárt is.¹⁶

¹⁶ Nagyatádi Szabó István, a legjelentősebb magyar parasztpolitikus 1908-ban egy időközi választáson bekerült a parlamentbe, és 1909-ben megalakította a Kisgazdapártot. A párt 18 pontos programnyilatkozata egyértelműen demokratikus volt. Követelte az általános titkos választójogot, a progresszív adót, a latifundiumok és hitbizományok megváltással való kisajátítását. Az 1910-es választáson a párt három képviselője

Ez a párt csak nagyon erős megszakítással volt csak a folytatása húszas évek elején működött Nagyatádi Szabó István féle Kisgazdapártnak. Az egy hatalmas tömegpárt volt, milliós táborral, amely nem tudott megszerveződni, így Bethlenék lesöpörték a politikai színtérről.

A válság idején, harmincban a pártot félig-meddig újjászervezték. Nem agrár-demokrata párt, hanem a Horthy kori nyelven úgy lehet mondani, *kisagrár* párt volt. A birtokos parasztok azon részét képviselte, akiknek már volt annyi földjük, hogy kiegészítő jövedelem nélkül meg tudtak belőle élni. Nem a leggazdagabb parasztok tartoztak ide, mert azok kormánypártiak voltak. De ezek sem földosztásra törekedtek, tulajdon-tisztelő gazdák voltak, akik nem akarták elvenni a másét, csak az önálló parasztbirtoknak kedvezőbb gazdaságpolitika feltételeit akarták megteremteni: alacsonyabb adókat, kedvezőbb vámokat, jobb hiteleket, hitel-visszafizetési moratóriumot, mindenfajta helyi szintű támogatást kívántak. Ezt a pártot parasztok és falusi papok szervezték újra, Tildy Zoltán református lelkész, Varga Béla katolikus pap, Nagy Ferenc parasztgazda, Szabó Pál népies író, biharugrai parasztgazda volt. Ezeknek a vezetőknek alapvető tapasztalata volt, hogy a parasztok nem tudnak abban az úri világban politikát csinálni, velük úgy el lehet bánni, mint korábban Nagyatádi Szabó Istvánnal. A párt élére urak kellene, akik tudnak beszélni, akik ki tudják járni azokat a gazdaságpolitikai támogatásokat, amik a tagságnak kellene. Ha képviselők, akkor a kerületüknek, ha országos politikusok, akkor minden parasztgazda javára. Ebből kiindulva először Gál Gaszton dunántúli, legitimista földbirtokos lett az elnök, de ő hamarosan meghalt. Akkor Eckhardt Tibort, a korábbi fajvédő politikust fogták meg országos kisgazda vezérnek. Ez a párt a harmincegyes választáson még viszonylag elég jól szerepelt, bár nem lehetett összehasonlítani az egykori, Nagyatádi-féle párttal. A harmincötös választáson visszaesett, a harminckilences választások után (végig a háború alatt) pedig már csak egy kis parlamenti frakció képviselte és csak jelentéktelen bázisa volt a falvakban. A kormánypárt képviselte a birtokos parasztságot, a kisgazdák nem voltak számottevő politikai tényezők a háború alatt.

került a parlamentbe. Egyikük természetesen Nagyatádi Szabó volt, aki ekkor demokratikus pozíciójából kicsit visszahátrált. Úgy nyilatkozott, hogy pártja érdekképviselő, amely nem vitatja el a magyar úri rend (ő nem ezt a kifejezést használta) általános politikai vezető szerepét. Az 1918 őszi demokratikus forradalom idején a párt utólag kerül be a Nemzeti Tanácsba. [...] 1919 őszén Nagyatádié az ország legerősebb pártja. Kezében annak a kulcsa, hogy a megdöntött Tanácsköztársaság helyére az 1918-as demokratikus köztársaság tér-e vissza, vagy a darutollas ellenforradalom alkotja meg az új rezsimet. A kommünt követő hónapokban a fehér erők egyik legfontosabb ellenfelüknek tekintik a Kisgazdapártot. A szegedi Fővezérség titkosszolgálatának napi jelentései többet foglalkoznak velük, mint a szociáldemokratákkal. [...] 1920-ban a választáson a Kisgazdapárt az ország második legnagyobb pártja. Ezután azonban a párt fuzionál az úri világ pártjával, és együtt alkotják a Bethlen István vezette Egységes Pártot. Nagyatádi Szabó földművelési miniszter lesz a Bethlen-kormányban, és keresztülviszi a máig nevéhez fűződő korlátozott földreformot. Ez a földreform túlmegy a nagybirtokos erők tűrőképességének határán. Nagyatádi Szabó ellen koncepció per indul, a jól ismert módszerrel. Titkárát, Esküdt Lajost perbe fogják azzal a váddal, hogy mezőgazdasági termékekre exportengedélyt adott ki kenőpénz ellenében. Ez biztosan igaz volt, de a korrupció dzsungeléből azért emelték ki ezt az esetet, hogy a minisztert tegyék lehetetlenné. Nagyatádi Szabót a meghurcolás oly mértékben megviselte, hogy rövidesen meghalt. Mire az ország újra választhatótt 1926-ban, a hatalmas és erős Kisgazdapárt mintha sosem lett volna. Nyoma is eltűnt a bethleni politika világában.

Szabó Miklós: *Múmiák öröksége* (p. 305.)

[első közlés] *A kisgazdapárt útja és tévútja, Beszélő*, 1993/5

Eckhardt és környezete, mint németellenes politikai figurák szerepeltek, ennek különös jelentőséget adott, hogy Bajcsy-Zsilinszky is csatlakozott harminckilencben a Kisgazdapárthoz. (Az ő szerepe az ellenállásban közismert.) A Pethő Sándor szerkesztette *Magyar Nemzet* köre, Szabó Dezső heti politikai vacsorái, a *Szellemi Honvédelem*-nek nevezett kiadványsorozat lazán kialakította a felső középosztály, tehát a magasabb beosztású hivatalnokok, magasabb műveltségű és politikai befolyású értelmiségiek körében az úgynevezett *alkotmányvédő front*-ot, akik a nyilas befolyás növekedésével szemben az adott magyar parlamenti konstellációt igyekeztek védeni. A háború kitörése után pedig ők az angolszász orientációt, a *kiugrási politikát* támogatták.

Ez a kormánypártnak mintegy a felét jelentette, így annak ellenére, hogy az ország háborúban állt a németek oldalán, lényegében a kiugrási vonal volt az erősebb tényező. (Eckhardt a kiugrási politika fontos embere volt, olyannyira, hogy negyvenben Horthy őt kifejezetten azért küldte ki Amerikába, hogy ha a németek megszállnák az országot és a kormányzó fogságba esik, úgy Eckhardt alakítson jogfolytonos emigráns kormányt és helyettesítse Horthyt.)

A kormánypárt másik része náci szimpatizáns volt, de a kiugrási politika tábora és a nácik között a kormánypártnak volt egy harmadik része is, a legnagyobb létszámú része, amelyik csak úgy volt németbarát, hogy azt hitték, a németek meg fogják nyerni a háborút. Továbbá, verseny-szituáció volt Romániával, akik jobban álltak a németeknél az olaj miatt – és ez a tábor attól félt, hogy ha Magyarország nem elég lelkesen vesz részt a háborúban, akkor újra elcsatolják Észak-Erdélyt. Ha pedig túlteljesítjük harciaságban a románokat, akkor esetleg megkapjuk Dél-Erdélyt is, remélték. De nem egyértelműen nácik voltak, nem feltétlenül tetszett nekik a németországi rendszer. Ennek a tábornak Bárdossy László volt a vezetője, ő nem volt náci. Ide tartozott Sztójay Döme, Bartha Károly honvédelmi miniszter és a katonai vezetők többsége, Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök is. A parlamentben Közi Horváth József katolikus pap volt e csoport jellegzetes figurája.

Még egy furcsa és kalandos politikai csoportosulás sorolható ehhez a táborhoz, ennek később jelentősége lesz, ezért már itt beszélek a *Magyar Közösség* nevű titkos társaságról. Egyes résztvevői azt mondják, a húszas években alapították, de amennyire meg tudom ítélni, ez '38 körül keletkezett, egy *szabó-dezsős* titkos társaság volt, lényegében magyar rasszista ideológia alapján állt. E miatt németellenes volt, de ugyanakkor háborúpárti is, mert úgy gondolták, hogy ők nyerik meg a háborút. Ez egy kölcsönös protekcióra épülő szervezet volt, nem valóságos politikai mozgalom – és eléggé ismert volt a magyar dzsentroid társas életben. Egyszerű érvényesülési lobby volt, amely abból indult ki, hogy mindenhová rakjuk be a saját embereinket, azzal az ideológiával: tartsunk össze, a sváb tisztek, funkcionáriusok, hivatalnokok helyére mindenütt jó magyar emberek kerüljenek. A szervezetbe elvileg csak *fújmagyar* tagokat vettek fel. A Magyar Közösség gróf Teleki körül alakult ki, a legmagasabb vezetői posztokon Teleki Pál káderei voltak, amíg élt, tulajdonképpen ő volt a vezetője. Három helyre épültek be, a hivatalos horthysta kormánypártba Donáth György képviselő, az Eckhardt féle kisgazdákhoz Arany Bálint képviselő, a párt második vonalába, illetve Fitos Vilmos a Turul mozgalom szabó-dezsős szárnyába. (Ez nem az a baloldali, kommunistává lett Turul volt, amiből a Győrffy Kollégium alakult, hanem a hivatalos, szélsőjobboldali színezetű Turul mozgalom.) Fitos így a népi mozgalom jobbszárnyának

kulcsfigurájává vált, mert a *Válasz* megszűnése után az általa szerkesztett *Magyar Élet* című folyóirat vette át a háború alatt a *Válasz* szerepét. Tehát ez a szervezet volt a politikai vezérkara ennek a németellenes, de háborúpárti irányzatnak.

Három magyar náci áramlat létezett. Az egyik a hivatalos kormánypárt náci része, ők Gömbös egykori káderei voltak. Ismertebb tagjai: Mecsér András, Jurcsák Béla földművelésügyi államtitkár, Baky László belügyi államtitkár, aki a csendőrségi ügyosztályt vezette a minisztériumban, Endre László Pest megyei alispán. Ezek a magyar szélsőjobboldal legsötétebb figurái voltak, semmivel sem voltak jobbak Szálasinál, sőt ha össze kellene őket hasonlítani Szálasival, az utóbbi javára billenne a mérleg. Társadalmi helyzetüket tekintve kifejezetten dszentroid (1000, legfeljebb 2000 holdas) földbirtokosok voltak. Ez a kör állt a magyar nyilas mozgalom keletkezése mögött.

A másik tábor természetesen a nyilasok voltak. A húszas évek után a fehér különítmények továbbélése miatt volt egy szélsőjobboldali alvilág. Alvilág volt a szó szoros értelmében, mert fegyveres szabadcsapatokat tartottak fenn titkos kormánytámogatással, mint egy irredenta *rongyosgárda* keretét, ahogy ez Prónay naplójából is kiderül. Végignéztam az akkori osztrák követ jelentéseit Bécsben, azokból is elég sokat meg lehet tudni ezekről. Gömbös a harmincas években ezt azzal számolta fel, hogy hivatalosan meghirdette a revizionista politikát és a védkötelezettség újra felállítását – ez ürügy és jogcím volt ezen alvilág felszámolására. Erről ő többször beszélt osztrák diplomatákkal, a '34 februári bécsi munkásfelkelés és Dollfuss kancellár meggyilkolása volt az egyik hatás, a másik pedig az SA felszámolása Németországban. Gömbös veszélyesnek tartotta, hogy ilyen fegyveres különítmények vannak az országban. Mint ezek egykori vezetője, elkezdte radikálisan leépíteni őket, de közben harminchatban meghalt. A közvetlen munkatársai elkezdtek ennek a szervezetnek az újraélesztését, vissza akarták állítani a húszas évekbeli állapotot. Akkor a kormány németellenes szárnya lecsapott rájuk, egy bűnügy lett belőle, az úgynevezett *MOVE puccs* '37 elején. (A Mecsér féle Hangya szövetkezet élelmiszerszállító vagonjai fegyvereket hoztak számukra Németországból.) Ekkor, harminchéten azonnal létrejött milliós nagyságrendben a nyilas párt: a kormány táborába addig beépült szélsőjobboldali elemek ellenzékbe vonultak és egy hatalmas szélsőjobboldali pártot hoztak létre. (Nem ők maguk szerepeltek a színeiben, de ők mozgatták.) A sok kis zűrzavaros nyilas pártból, amelyek akkor még jelentéktelenek voltak, egy szolgálatból kilépett vezérkari tiszt, Szálas Ferenc szervezte meg a nyilaskeresztes pártot. Történetéhez hozzá tartozik, hogy volt egy nagy felfutása, a harminckilences választás előtt győzelemre készültek, de amikor ez nem jött össze nekik, azaz nem lett nyilas kormány, az egész párt összeomlott. (Mint egy kipukkant léggömb, úgy ment össze, mert az tagjai arra voltak beállítva, hogy most hatalomra kerülnek. A háború alatt csak egy összezsugorodott, jóval kisebb nyilas mozgalom létezett.)

Ezen kívül volt még egy nyilas párt, ami a felső-középosztályból verbuválta a tagjait, ugyanúgy náci ideológiával, ez az Imrédy féle *csodaszarvas*, a *Magyar Nemzeti Megújulás Pártja*. Lényegében ez volt a politikai spektrum, amelyhez hozzá kell még vennünk a harminckilences választáson csak néhány mandátumot szerzett, nagyon rossz pozíciókkal bíró Szociáldemokrata Pártot is.

Harmincnolcban hirdették meg a *Győri program* fedőnevű fegyverkezési tervet, ami voltaképpen a Horthy időszak nagyszabású iparfejlesztési kampánya volt. Eredményesnek bizonyult, az első háborús években, nagyjából negyvenkettő közepéig jelentős

életszínvonal növekedés is volt. Viszonylag modern nehézipari ágazatok futottak fel, akkor sikerült kivinni néhány magyar terméket a világpiacra. Ilyenek voltak például a Ganz Mávag akkor Stukának nevezett villamosai, amiket Argentínának is el lehetett adni. Az Egyesült Izzó is exportképes volt, a Gamma Optikai Művek ugyancsak.

Egy új, létszámában is jelentős szakmunkás-állomány állt munkába, egy olyan tömeg, amelynek semmiféle munkásmozgalmi hagyománya nem volt, nem tudtak a régi Szociáldemokrata Pártról, nem vették fel vele a kapcsolatot. A háború alatt általában németbarátok voltak, mert erős kultusza volt körükben a német haditechnikának, hadviselő-képességnek. A viszonylag magas jövedelmű munkások természetesen nem kerültek ki a frontra, ugyanúgy, mint az első világháborúban. Elég jó körülmények közt voltak itthon, ebből is következik, hogy körükben a szociáldemokrácia befolyása nagyon gyenge volt.

1941 – szimbolikus gyorshadtest a keleti fronton

Negyvenegy áprilisában, Jugoszlávia megszállása miatt lett öngyilkos Teleki Pál, aki a németellenes vonal kulcsembere volt. Bárdossyval a német orientációjú, de nem náci szárny vette át a kormányt, akkor kezdődött az a furcsa belesodródás a háborúba. Az alapkoncepció az volt, hogy *mi azért csatlakozunk a tengelyhez* (ami eredetileg a hármas egyezmény volt, Berlin, Tokió, Róma között) *hogy ne kelljen részt venni a háborúban*, mi a német politikai blokkhoz tartozó semlegesek leszünk. Akkor jött a félelem, hogy Románia esetleg lekörözt bennünket, a románok nagyon beléptek a háborúba. Erre a válasz az volt, hogy be kell lépni, de szimbolikus legyen a részvétel. Mint ősi antikomunista rezsim, a Szovjetunióval hadat üzenünk, részt veszünk a kommunizmus elleni háborúban – de Angliának és az Amerikai Egyesült Államoknak nem üzenünk hadat. Ez a számítás nem jött be, Anglia hadat üzent. A Bárdossy kormány ezt überelni akarta, Amerikának már ők küldtek hadüzenetet. (Biztosan hallottátok már a viccet, ami Ciano naplójában is olvasható.¹⁷)

¹⁷ A Ciano- emlékirat által ránk hagyományozott anekdota, politikai vicc szerint, amikor a magyar követ 1941 decemberében átadta az USA külügyminiszterének a magyar hadüzenetet, a következő beszélgetés zajlott le:

- *Őn átadta a Magyar Királyság hadüzenetét. Ki a magyar király?*
- Magyarországnak jelenleg nincs királya, az államfő Horthy Miklós ellentengernagy.
- *Ellentengernagy? Magyarországnak van tengere?*
- Nincsen, csak tengernagya.
- *Őnöknek van területi követelésük a Szovjetunióval és az USA-val szemben?*
- Nincsen.
- *Őnöknek egyáltalán nincs területi követelésük?*
- Dehogynem: Romániával, Szlovákiával és Horvátországgal szemben.
- *Nekik is hadat üzentek?*
- Nem, ők a szövetségeseink.

Szabó Miklós: *Múmiák öröksége* (p. 145.)

[első közlés] *Háborús bűnös vagy nemzeti hős? Népszabadság*, 1993. január 15.

Az USA 1942. június 5-én üzent hadat Magyarországnak, Bulgáriának és Romániának.

Először azt mondták, Magyarország ugyan hadat üzent, de nem küldünk csapatokat, mi csak szállítjuk a búzát, a németeknek ez jó lesz. Ez nem ment, akkor kiküldték a szimbolikus gyorsadtestet a keleti frontra, ami egy lovasdandárból, két biciklis dandárból és három páncélautóból állt. A következő év elején masszív német nyomás volt: Magyarország a névleges részvételtől álljon át az aktív részvételre, Magyarországra jött Ribbentrop, utána Keitel, a német hadsereg főparancsnoka. Negyvenkettő tavaszán kiment a második hadsereg a frontra és Magyarország benne volt, nagyon is benne volt a háborúban. Ez olyan rossz politikai szituációba hozta a Bárdossy kormányt, hogy a németellenes szárny vissza tudta venni tőlük a hatalmat, Kállayék tavasszal megbuktatták Bárdossyt. De ennek az volt a feltétele, hogy a hivatalos kormánypolitika keményen tartson kézben minden németellenes politikai mozgást. Tehát ahhoz, hogy szabad keze legyen, először is (a legvéresebb eszközökkel) fel kellett számolnia minden ellenállás-szerű ellenzéki mocorgást. Először azt a bizonyos Történelmi Emlékbizottságot fejezték le, amelyről köztudott volt, hogy oda a kommunista párt hívta meg a németellenes polgári táborot. Mint ismert, kivégezték Schönherz Zoltánt és Rózsa Ferencet. Csak Skolnik József úszta meg, viszont őt tették felelőssé a lebukásért. Amikor éppen felszabadult Pest (Budán még lőttek) Skolnikot azonnal letartóztatták, csak ötvenhatban, néhány nappal Rajk temetése előtt szabadult ki.

Ezzel a Magyarországi Kommunista Pártnak ismét kettétörték a gerincét, de negyvenkettő végére egy új helyi politikai vezetés alakult, annak lett hazai titkára, első embere Kádár János. Ő akkor még csak *ifjúkommunista* volt, de nem volt másik emberük, ez is mutatja, mennyire vezető garnitúra nélkül maradt a szétvert mozgalom.¹⁸

Ebben a pártvezetésben vezető szerepet játszott Donáth Ferenc és Horváth Márton az értelmiségi vonalból, Péter Gábor (eredetileg színházi jelmezsabó) a munkásvonalból, Szirmai István (Erdélyből visszakerült kommunista vezető) inkább az értelmiségi vonalhoz tartozott. A Moszkva által elismert vezetők a munkásvonal figurái, Kádár és Péter Gábor lettek.

¹⁸ [Az előadásban Szabó Miklós nem tért ki Kádár pályafutásának korai szakaszára, ezért egy későbbi cikket idézem:] Kádár nem írt emlékiratot, kidolgozott életrajz sem készült róla. Életrajzát a Gyurkónak diktált önéletrajzi interjú helyettesíti. Ebből megtudhatjuk a kádári önlegendának azt az ismert elemét, hogy kora ifjúságától kezdve kiválóan sakkozott, ami kimagasló értelmi képességre mutat. Azt már ki nem találhatjuk az interjúból, hogy hogyan is lett kommunista. A két háború közötti korszak több százezer ipari munkásból néhány ezer volt szociáldemokrata és néhány tucat illegális kommunista. Nem sokat tudunk meg arról, hogy Kádár hogyan került ebbe a néhány tucatba. Családi kapcsolatok, ismeretségek nem játszottak ilyen szerepet. [...] Kádár pályáját valószínűleg két jellemvonás határozta meg: *gyáva volt és munkakerülő*. [...] Az első lebukáskor társaira vallott, ezért ki is zárták a pártból. Csak a párt 1942-es teljes felgöngyölítése után fanyalodott a moszkvai központ a Kádár-félékre. Ekkor alakította újjá az illegális pártot néhány tucat emberrel. 1944-ben lebukott, a börtönt bombatámadás érte és sikerült meglépnie. Nosza, azonnal mély illegálisba vonult, vagyis kivonta magát az ellenállási mozgalomból. Szabó Miklós: *Az árulás világa – a Kádár-rendszer*, *Hetek*, 1999. július 10.

1999 – közben eltelt az életem

*A Történettudományi Intézet munkatársa voltál, időnként megjelentek írásaid is, de a szovjetológia és ennek magyar változata abban a formában, ahogy te műveltéd, egyszerűen nem létezett.*²¹²

Ez nekem a magántevékenységem volt: érdekes könyveket és cikkeket olvastam, mindent kijegyzeteltem, a fejemben rendszereztem, de az fel sem merült, hogy ez legyen a foglalkozásom.

Szíved szerint inkább ezzel foglalkoztál volna?

Ha egy mondattal kell válaszolni: igen, ez érdekelt jobban. De érdekelt a másik témám is, a fasizmus; a fasizmus egészében és a magyar speciálisan. [...] Engem már egészen korán, a gimnáziumban, amikor kezdtem tudatosodni, a politika érdekelt. Amikor a pályaválasztásra került sor, választhattam volna olyasmit is, aminek a művészetekhez volt köze, irodalomhoz, képzőművészethez, mert gimnazistaként inkább ebben a témakörben voltak sikereim, de tudatosan azt választottam, aminek a politikához volt köze. A történeti pályát, mert a többi nem jöhetett szóba: a filozófia tulajdonképpen marxistaképző volt, a szociológia még burzsoá áltudomány, a közgazdaságtan pedig magasabb szintű könyvelőképzés, ráadásul matematika is volt benne, ami nekem nemigen ment volna. [...]

Végül az határozta meg az egész szellemi orientációm, hogy '56 után nyilvánvaló volt, valamilyen módon »kivárok«. Ez elég szkeptikus és rezignált álláspont volt, mert nem voltam benne biztos, hogy ki tudom várni, de végül mégis az történt, amire titkon azért számítottam: hogy eljön ugyan a fordulat, még megérem, de már öreg leszek. Ötvenhatban még túl fiatal voltam, nyolcvankilencben már nem voltam elég fiatal, közben meg eltelt az életem. Én tehát erre készültem. Nem arra, hogy a rendszer megdőlj, hanem úgy fogalmaztam magamban már '57-ben, hogy újra lesz majd egy progresszív korszak, mint '53–'54-ben és '56-ban is volt, arra készültem, hogy ebbe be tudjak kapcsolódni, egy demokratikus fordulat előkészítésében részt tudjak venni. Ezért teljesen tudatosan kettéválasztottam a tevékenységemet egy hivatalos és egy nem hivatalos részre, és az utóbbira a hetvenes évek második felétől egyre több energiát fordítottam. [...]

Én nem voltam börtönben, tehát nem számítok ötvenhatosnak, viszont az első házasságom révén rokonságban voltam Gáli Jóskával; amikor kijött a börtönből, két évig nálunk lakott. Ő társasági központ volt, hozzá mindenki járt, így én is mindenkit megismertem. Politikai műveltségem óriási részét innen szedtem össze; hallgattam őket, és csak nagyon soká volt, hogy meg mertem köztük szólalni.

²¹² Szabó Miklós és Szilágyi Sándor beszélgetésének részletei.
Szilágyi Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III* (pp. 33–44.)

Irodalomjegyzék

- Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*
Medvetánc – Atlantis Kiadó, Budapest, 1989, ISBN 9634624472
- Szabó Miklós: *Múmiák öröksége*
Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1995, ISBN 9637476308
- Szabó Miklós: *Viszonylag békésen*
Helikon Kiadó, Budapest, 2000, ISBN 9632086813
- Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867–1918*
[sajtó alá rendezte és Szabó Miklós műveinek bibliográfiáját összeállította: Horváth Ágota]
Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003, ISBN 963949402X
- Szabó Miklós: *Kéziratok, vázlatok, előadások 1980–1988*
Szegedi Tudományegyetem Jelenkor–történeti Gyűjteménye: TEGY 2444

- A forradalom előzményei, alakulása és utóélete – tanulmányok és kronológia 1953–1963*
Adalékok az újabbbkori magyar történelemhez (7. kötet)
[A kronológiát Budapesten állította össze egy magánkeretekben működő munkaközösség
közölték a könyv szerkesztői. A meg nem nevezett társszerzők: Hegedűs B. András,
Kozák Gyula, Litván György, Pető Iván és Szabó Miklós]
Magyar Füzetek kiadása, Párizs – New Jersey, 1987
- A monori tanácskozás – 1985. június 14–16.*
1956-os Intézet, 2005, ISBN 9789638663528
- A moszkvai levelezés – Lapok Hegedűs András volt miniszterelnök hagyatékából*
[A leveleket válogatta és a könyvet szerkesztette: Tamási Miklós.
Szabó Miklós is részt vett az OSA gyűjteményében letétbe helyezett iratok feldolgozásában.]
Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2010, ISBN 9789630687744
- Beszélő – Összkiadás 1981–1989*
AB – Beszélő Kiadó, Budapest, 1992, ISBN 9637956026
- Beszélő évek 1957–1968*
Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000, ISBN 9630033321
- Magyar Füzetek*
Dialogues Européens, Paris, 1978–1988
- Segédkönyv a politikai bizottság tanulmányozásához* [kronológia, dokumentumok, életrajzok]
[szerkesztette: Nyíró András, Kelemen Gábor, Szakadát István, Szakadát László,
lektorálta: Pető Iván, Szabó Miklós, T. Varga György]
InterArt, Budapest, 1989, ISBN 9630273519

- Aron, Raymond: *Le spectateur engagé*
Julliard, Paris, 1981, ISBN 9782260002703
- Aron, Raymond: *Az elkötelezett szemlélő*
Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, ISBN 9630775360
- Borsányi György: *Kun Béla*
Kossuth Kiadó, Budapest, 1979, ISBN 9630913941
- Bosnyák István: *Hétezer nap Szibériában*
új symposion, XVI. évfolyam, Forum Nyomda, Újvidék, 1980
- Brodskij, Joszif: *Gyűjtőknek való*
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, ISBN 9630763990

- Csalog Zsolt: *M. Lajos, 42 éves*
ABC Független Kiadó, 1982 [szamizdat]
Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1989, ISBN 9637425101
- Demény Pál: *A párt foglya voltam*
[az interjút készítette, a szöveget szerkesztette és a dokumentumokat válogatta: Marelyn Kiss József.]
Medvetánc, Budapest, 1988, ISSN 02303361
- Dilas, Milovan: *Conversations with Stalin*
1st Edition, Rupert Hart-Davis, London, 1962, ASIN B0000CLFNS
- Dilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal*
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989, ISBN 9631416437
- Eörsi István: *Az interjú*
Színház, 1989/1 Melléklet
- Eörsi István: *Üzenet mélyvörös levélpapíron*
Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1993, ISBN 9637994610
- Fejtő, François: *Histoire des démocraties populaires*
Éditions du Seuil, Paris, 1972, ISBN 2870277997
- Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*
Magyar Füzetek, Párizs – Magvető Kiadó, Budapest, 1991, ISBN 9631417883
- Felix, Christopher: *A Short Course in the Secret War*
1st Edition, Secker & Warburg, Random House Group, London, 1963
4th Revised Edition, Madison Books, New York, 2001, ISBN 9781568331799
- Felix, Christopher [James McCargar]: *A titkos háború*
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993, ISBN 9630755564
- Gáli József: Szúnyogok és nemeskócsagok
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981, ISBN 9631517993
- Gati, Charles: *Hungary and the Soviet Bloc*
Duke University Press, Durham, 1986, ISBN 9780822306849
- Gáti, Charles: *Magyarország a Kreml árnyékában*
Századvég Kiadó, Budapest, 1990, ISBN 9637911022
- Gorkin, Julián: *L'assassinat de Trotsky*
Julliard, Paris, 1970, ASIN B00BY5HBNO
- Hagen, Walter: *Die Geheime Front*
Nibelungen Verlag, Linz und Wien, 1950
- Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom évei 1956–1989*
Corvina Kiadó, Budapest, 2006, ISBN 9631354695
- Juhász Pál: *Szövetkezeti vállalatvezetés, munkaszervezet és a dolgozói törekvések átalakulása a mezőgazdaságban* – előadás az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya *Gazdaság, Társadalom, Értéktrend* című konferenciáján, Budapest, 1984. május 9.
kézirat: MTA 8414722, 1978 [megjelent: 2006]
- Juhász Pál: *Emberek és intézmények*
Jelenkutató Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2006, ISBN 9639609242
- Kemény István: *Közelről s távolból*
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1991, ISBN 9632826280
- Kemény István: *... és a 49 méteres rövidhullámon*
[Kemény István jegyzetei a Szabad Európa Rádióban, 1980–1990]
Osiris Kiadó, Budapest, 2010, ISBN 9789632760575
- Kende Péter: *A kommunizmus és a magyar társadalom*
Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2013, ISBN 9788081017124

- Kiš, Danilo: *Borisz Davidovics stremleke*
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978
- Kissinger, Henry: *Diplomácia*
Panem, Budapest, 1996, ISBN 9635451121
- Koestler, Arthur: *Darkness at Noon*
Macmillan, London, 1940, ISBN 0553265954
- Koestler, Arthur: *Sötétség délben*
Újvári – Griff Verlag, München, 1981
Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011, ISBN 9789630792394
- Kornai János: A gazdasági vezetés túlzott központosítása
[második kiadás, Péter György emlékének ajánlva]
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990, ISBN 9632222253
- Lugovskaya, Nina: *I want to live – the diary of a young girl in Stalin's Russia*
Doubleday, Random House Group, New York, 2006, ISBN 9780385608718
- Lugovszkaja, Nyina: *Élni akarok – egy szovjet iskolás lány naplója*
Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008, ISBN 9789630785112
- Lukács György: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*
[szerkesztette: Vezér Erzsébet és Eörsi István]
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989, ISBN 9631415864
- Malaparte, Curzio [Kurt Erich Suckert]: *The Volga Rises in Europe*
Four Square Books #327, London, 1961
- Medvegyev, Zsorez: *A levelezés titkosságát a törvény garantálja*
ABC Független Kiadó, 1985 [szamizdat]
Európa Kiadó, Budapest, 1989, ISBN 9630750635
- Medvedev, Zhores – Medvedev, Roy: *A Question of Madness*
Macmillan, London, 1971, ISBN 9780333133637
- Medvegyev, Zsorez – Medvegyev, Roy: *Ki az örült?*
Európa Kiadó, Budapest, 1990, ISBN 963075228x
- Méray, Tibor: *Thirteen Days That Shook the Kremlin*
Thames and Hudson, London, 1959, ASIN B001CEP9Q8
- Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála*
Újvári – Griff Verlag, München, 1981
- Mićunović, Vjelko: *Tito követe voltam* (Moszkva 1956–1958)
InterArt, Budapest, 1990, ISBN 9638035102
- Mong Attila: *Kádár hitele*
Libri Kiadó, Budapest, 2012, ISBN 9789633101285
- Németh György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*
Palatinus Könyvesház, Budapest, 2002, ISBN 9639380709
- Nove, Alec: *An Economic history of the USSR*
The Penguin Press, London, 1972, ISBN 9780140214031
- Nove, Alec: *A Szovjetunió gazdaságtörténete*
[A könyv kiadói jelzés és dátum nélkül, zárt terjesztésben jelent meg a hetvenes években, fordította: Ránki György]
- Nove, Alec: *Stalinism and After*
1st Edition, Unwin Hyman, New York, 1975
3rd Edition, Routledge, New York, 1989, ISBN 0415094453
- Orosz István: *Száműzetésben*
Beszélgetések külföldön élő magyarokkal
[Szász Béla, Kemény István, Siklós István, Sárközi Máttyás, Schöpflin Gyula, Schöpflin Katalin, Schöpflin György, Tiszai Klára]
Katalizátor Iroda, Budapest, 1987 [szamizdat]

- Pető Iván – Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985, ISBN 9632215540
- Petri György: *Ami kimaradt*
Aura Kiadó, Budapest, 1989, ISBN 9630271370
- Poundstone, William: *Prisoner's Dilemma – John von Neumann, Game Theory and the Puzzle of the Bomb*
Doubleday, 1993, New York, ISBN 9780385415804
- Révész Sándor: *Aczél és korunk*
Sík Kiadó, Budapest, 1997, ISBN 9638552034
- Schöpflin Gyula: *Szélkiáltó*
I.U.S. – az Irodalmi Újság könyvsorozata, Párizs, 1983
- Shiels, Duncan: *A Rajk fivérek*
Vince Kiadó, Budapest, 2007, ISBN 9789639731028
- Sinko, Ervin: *roman jednog romana*
Zora, Zágráb, 1955
- Sinkó Ervin: *egy regény regénye*
[második kiadás, sajtó alá rendezte: Bosnyák István]
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985
- Sinkó Ervin: *Egy regény regénye – Moszkvai naplójegyzetek 1935–1937*
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988, ISBN 9631414361
- Štajner, Karlo: *7000 dana u Sibiru*
Globus, Zágráb, 1971 [részletesen ismertette: Bosnyák István]
- Štajner, Karlo: *7000 Days In Siberia*
Corgi, Random House Group, London, 1989, ISBN 9780552134866
- Szász, Béla: *Volunteers for the gallows*
Chatto & Windus, London, 1971, ISBN 9780701116972
- Szász Béla [Vincent Savarius]: *Minden kényszer nélkül*
Nagy Imre Intézet, Brüsszel, 1963
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989, ISBN 9630749564
- Сенников, Борис Владимирович: *Тамбовское восстание 1918–1921*
Серия Библиотечка руссиеведения, Посев, Москва, 2004, ISBN 5858241522
- Szilágyi Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III*
[interjúk, dokumentumok]
Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999, ISBN 9639158461
- Tábor Ádám: *Jászi jó utóda – Szabó Miklós köszöntése* [részlete olvasható a kötet hátoldálán] ↪
Beszélő, [hetilap] 1995/19 (1995. május 6.)
- Vajda Mihály: *Orosz szocializmus Közép-Európában*
Századvég Kiadó, Budapest, 1989, ISBN 9630267837
- Werth, Alexander: *Russia at war 1941–1945*
1st Edition, Barrie & Rockliff, London / E. P. Dutton & Co., New York, 1964
2nd Edition, Avalon Publishing Group, London, 1999, ISBN 9780786707225
- Werth, Alexander: *Oroszország nagy háborúja 1941–1945*
Kossuth Könyvkiadó – Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1971

- A Szovjetunió kommunista pártjának története*
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972
- A történelem eleven valósága*
[George F. Kennan és John Lukacs levelezése]
Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010, ISBN 9789630789318
- Az SZKP XXVI. kongresszusának anyagai*
Kárpáti Könyvkiadó, Ужгород, 1981

Bibó emlékkönyv

Budapest, 1981 [szamizdat]
Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Századvég Kiadó,
Bern – Budapest, 1991, ISBN 9637911189

Eleventh Hour for Europe

[European Nuclear Disarmament]
Spokesman, Bertrand Russell House, Nottingham, 1981, ISBN 0851243096

Historical Dictionary of Mongolia

[Edited by Alan J. K. Sanders]
3rd Revised Edition, Scarecrow Press, Lanham, 2010, ISBN 9780810861916

Joszif Visszarionovics Sztálin – rövid életrajz

Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1949

Láttuk-e, hogy jön?

[Az ELTE és a BUKSZ konferenciája, Budapest, 1990. december 7.]
T-Twins Kiadó, Budapest, 1991, ISBN 963797704X

Lenin Művei

[26. kötet, 1917. szeptember –1918. február]
Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1952

Memoirs of Nikita Khrushchev

[Edited by Sergei Khrushchev]
Pennsylvania State University Press, 2006, ISBN 0271028610

Szabadság a hó alatt – Ismeretlen orosz költészet 1957–1967

[szerkesztette: Aczél Tamás és Tikos László]
Aurora Könyvek, München, 1967

The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance

[The U2 and OXCART Programs, 1954–1974]
History Staff of Central Intelligence Agency, Washington, D.C., 1992
Approved for Release: 2013/06/25

Történelem és közgondolkodás

[Tudományos tanácskozás, Eger, 1982. június 16–18.]
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982, ISBN 9630921774

Mit is tanultunk tőle?

.....

Hogyan kell kiolvasni
a Népszabadság protokollhíreiből a magyar,
egy szovjet vezető ötmondatos életrajzából
a kremlbéli politikai erőviszonyok változásait.

Hogyan lehet tetten érni
a szélsőjobboldaliskák csíráit egy új mozgalom
ártatlannak tetsző programpontjában vagy
egy liberális politikus kiszólásában?

Száz hasonló fontos apróságon túl
a legfontosabbat:
hogyan lehet törésmentesen ötvözni
a teljes elvhűséget a politikai racionalitással,
a bátor elszántságot a józan realitásérzéssel,
az elkötelezettséget a minőségérzéssel,
a fontos dolgok komolyan vételét a humorérzéssel.

Tábor Ádám Szabó Miklós köszöntése 1995. május 6.

www.press.u-szeged.hu

9 789633 151471